

ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ★ ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙ-
ΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Γ. ΣΠΑΝΑΚΗ

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΔΟΥΚΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΝΤΟΛΦΙΝ ΒΕΝΙΕΡ (1610)

[Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Δ' τόμου]

ΕΚΔΟΤΗΣ: Α. Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ★ ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ 1950

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΔΟΥΚΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΝΤΟΛΦΙΝ ΒΕΝΙΕΡ (1610)

Ἡ ἐκθεσὶς τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Ντολφίν Βενιέρ τοῦ 1610, ποὺ δημοσιεύω παρακάτω, ἔχει ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Κρήτης στὴν περίοδο αὐτή. Ὅλες οἱ ἐκθέσεις τῶν Γενικῶν Προβλεπτῶν καὶ τῶν Δουκῶν, παρ' ὅλο ποὺ ἔχουν τὸν ἴδιο λερίπου σκελετό, γιὰτὶ μιλοῦν γιὰ τὰ ἴδια σχεδὸν ζητήματα, δίνουν καινούρια, ἄγνωστα μέχρι σήμερα, ἱστορικὰ στοιχεῖα.

Ἡ ἐκθεσὶς τοῦ Βενιέρ στὴν ἀρχὴ κάνει μιὰ ἱστορικὴ εἰσαγωγή, σχετικὰ μὲ τὴν ἰδρυση καὶ τὴ διοικητικὴ οργάνωση τοῦ «Βασιλείου τῆς Κρήτης»· ἂν καὶ ἀναφέρεται σὲ γεγονότα γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἱστορικὲς πηγές, ἔχει τὴ σχετικὴ τῆς ἱστορικῆς ἀξία. Ἀναφέρει ποῖος ἦταν ὁ πρῶτος Δούκας τῆς Κρήτης, ποῖα ἦταν τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς θητείας του, πόσους σύμβουλους εἶχε, πότε ἰδρύθηκε ἡ ὑπηρεσία τοῦ Καπετάνιου καὶ τῶν Ρετούρηδων. Μιλεῖ ἐπίσης γιὰ τὶς ἀποικίες ποὺ ἔστειλε ἡ Βενετία στὴν Κρήτη ὡς καὶ γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Ἀγίου Τίτου καὶ τὴν καταστολὴ τῆς ἀπὸ τὸν Ντάλ Βέρμε.

Σχετικὰ μὲ τὴ Δικαιοσύνη ἀναφέρει πῶς καὶ ἀπὸ ποιούς ἀπονέμεται. Ἐξαίρει τὴν καθιέρωση τοῦ ἀξιώματος τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ ποὺ «σὲ περίπτωσι ἀνάγκης θὰ παίξει σπουδαῖο ρόλο».

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ περιγραφὴ τῆς σιτοδείας ποὺ παρουσιάστηκε στὴν περίοδο τῆς ὑπηρεσίας του καὶ ἡ προσπάθειά του νὰ τὴν ἀντιμετωπίσει πηγαίνοντας ὁ ἴδιος στὴ Μεσαρὰ γιὰ νὰ βρεῖ σιτάρι! Καὶ τὸ κεχρὶ (κέγχρος panicum) μᾶς πληροφορεῖ καὶ ὁ Βενιέρ ὅτι χρησιμοποιοῦνταν γιὰ ἀρτοποιίαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη¹. Παρακάτω συνιστᾷ νὰ γίνουν ἱπποκίνητοι μύλοι γιὰ τὸ ἄλεσμα τῶν σιτηρῶν, γιὰ τοὺς μῆνες Σεπτέμβρι καὶ Ὀκτώβρι, ποὺ δὲν φυσοῦν ἄνεμοι καὶ δὲν ὑπάρχουν τρεχάμενα νερά καὶ οἱ ἀνεμόμυλοι καὶ οἱ ὑδρόμυλοι δὲν μποροῦν νὰ ἐξυπηρετήσουν τὶς σχετικὲς ἀνάγκες².

¹) Βλ. σχετικὰ Σ. Γ. Σ π α ν ἄ κ η, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας τ. II, Ἡράκλειο 1960, σ. 77 καὶ 79 καὶ τ. III (ἀνέκδοτος).

²) Ἄλλη ἐκθεσὶς (τοῦ Filippo Pasqualigo τοῦ 1594) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὰ σιτηρὰ τοῦ Χάντακα ἀλέθονταν στοὺς νερόμυλους τοῦ Ἀλμυροῦ καὶ σὲ κάμποσους ἀνεμόμυλους, ποὺ βρισκόνταν στὸ Μαρουλά (τὴ σημερινὴ Χρυσοπηγὴ-Πόρο) καὶ στὸν Κατσαμπά. Χρησιμοποιοῦνταν ὅμως γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ καὶ χερόμυλοι. Βλ. Σ. Σ π α ν ἄ κ η, ὁ.π., τ. III.

Ἀναφέρει ἔπειτα γιὰ τὸ Στρατὸ (μιλίτσια) τὸν ὁποῖο χαρακτηρίζει «ἄχρηστο», ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ σκοποὶ ἐγκαταλείπουν τὴν ὑπηρεσία τους· γιὰ τὸν ντόπιον στρατὸ (τοὺς «*τερένιντε*») ποὺ καὶ αὐτὸ τὸν θεωρεῖ μικρῆς ἀξίας· γιὰ τὶς ἀγγραφεῖς, οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ ἐκτελοῦνται προσωπικὰ ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ ὅχι νὰ πληρώνονται σὲ χρῆμα· γιὰ τὸ φεουδαλικὸ ἱππικόν, τὸ ὁποῖο ἐπίσης θεωρεῖ «ὀλωσδιόλου ἄχρηστο», γιατί λείπει ἡ ἀσκήσῃ του, ἐνῶ τὸ μισθοφορικὸ εἶναι ἀνώτερον· γιὰ τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν κατέργων, ὅπου κάνει τὴ σύσταση νὰ γίνεται ἡ στρατολογία τῶν κατεργαζομένων τὸ Φλεβάρη ποὺ πεινᾷ ὁ λαὸς καὶ εὐκόλως προσέρχεται σ' αὐτὴ τὴ στρατολογία· γιὰ τὴν κατάστασιν ποὺ βρίσκονταν τότε τὰ τεῖχη σὲ μερικὰ σημεῖα· γιὰ τὴν ὑδρεύση τοῦ Χάντακα, τὴν κατασκευὴ τῶν δεξαμενῶν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου — οἱ ὁποῖες γέμιζαν ἀπὸ τὰ νερά τῶν δρόμων — καὶ τὶς κρήνες τοῦ Ἀγίου Σαλβαντόρ καὶ τῆς Λόντζας· γιὰ τὴν κατάστασιν τοῦ Castello al Mare (Κοῦλε) καὶ τοῦ λιμανιοῦ καὶ γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀσφάλειας τοῦ Βασιλείου.

Τὸ πρωτότυπὸ τοῦ δημοσιευμένου ἐγγράφου βρίσκεται στὸ Archivio di Stato di Venezia (V.A.S.), Relazioni LXXXI, Relazione di Dolfen Venier.

*) Φαίνεται πὺς δὲν εἰσαχόδοιχε ἡ οὐσία τοῦ Βενιέρ, γιατί, ὅτε ἐλά ἀπὸ εἴκοσι περίπου χρόνια, ὁ Φρ. Μοροζίνι ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὶ τοῦ ὅτι τὸ μέρος «ἀπὸ τὴν Πύλη τοῦ Δεσμοῦ μέχρι τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀνοιχτό, σχεδὸν ὀλωσδιόλου...». Βλ. Σ. Σ π α ν ἄ κ η, ὅ.π., τ. II σ. 26.

1610 a 9 GENARO

RELATION

DE s. DOLFIN VENIER RITORNATO DI DUCA DI CANDIA,

Sermo P(ri)ncipi

Tra le altre chiarissime osservazioni dell' ottimo, et esemplare governo di questa Serma Patria degnamente, è da imitarsi l'invecchiato, et ben instituto ordine che li Rappresentanti dopo ritornati dalli carichi loro, debbano riferire a piedi della Sertà V[ost]ra, tutto quello, che possono stimar opportuno alla sua notitia.

Il che eseguendo io Dolfin Venier nel mio presente ripatriare dal Regimento di Duca del suo Regno di Candia per supplire non solo all'obbligo mio naturale, ma a quel zelo, che vive in me verso il pubblico benefittio ho proposto di discorrere brevemente, così intorno a quanto spetta al supplimento del mio carico, come circa le cose che giudico bisognose di consideratione, et di rimedio, le quali saranno distinte nell'infrascritti capi, come quello, che mi somministra il mio debole giuditio per ogni necessaria provisione.

1610 ΣΤΙΣ 9 ΤΟΥ ΓΕΝΑΡΗ

ΕΚΘΕΣΗ

ΤΟΥ κ. ΝΤΟΛΦΙΝ ΒΕΝΙΕΡ, ΤΕΩΣ ΔΟΥΚΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Γαληνότηατε Ἡγεμόνα,

Ἀνάμεσα στ' ἄλλα λαμπρότατα ἔθιμα τοῦ ἄριστου καὶ υποδειγματικοῦ Κράτους τῆς Γαληνότηατος τούτης Πατρίδας ἀξιομίμητο εἶναι τὸ παλιὸ καὶ καλὰ καθιερωμένο ἔθιμο, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο οἱ ἀντιπρόσωποι ὀφείλουν, ἅμα ἐπιστρέφουν ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τους, νὰ ἀναφέρουν ταπεινὰ στὴ Γαληνότητά Σας κάθε τι πού, κατὰ τὴν κρίση τους, ἀξίζει νὰ σὰς ἀναφέρουν.

Τοῦτο ἐκτελώντας κι ἐγώ, ὁ Ντολφίν Βενιέρ, πὸν ξαναγύρισα τώρα στὴν Πατρίδα ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τοῦ Δούκα στὸ Βασίλειό Σας στὴν Κρήτη, ὄχι μόνο γιὰ νὰ ἐκπληρώσω τὴ φυσικὴ ὑποχρέωσή μου, μὰ καὶ γιὰ νὰ ἱκανοποιήσω τὸ ζῆλο πὸν ἔχω γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τοῦ δημόσιου συμφέροντος, ἔχω σκοπὸ νὰ μιλήσω μὲ λίγα λόγια, τόσο γιὰ ὅτι ἀφορᾷ τὰ ζητήματα τῆς ὑπηρεσίας μου ὅσο καὶ γιὰ τὰ πράγματα ἐκεῖνα, πὸν κρίνω πὼς εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξεταστοῦν καὶ νὰ θεραπευτοῦν. Ὅλ' αὐτά, ὅπως καὶ ἐκεῖνα πού, κατὰ τὴν ἀσθενικὴ κρίση μου, ἔχουν ἀνάγκη νὰ μελετηθοῦν, θὰ τὰ πραγματευτιῶ στὰ παρακάτω κεφάλαια.

Et perche dovendossi introdurre il principio del carico del Duca è a proposito ritrovare alcuna cosa dell'origine di quella dignità con le sue circostanze, ancor che dalli ssri miei Precessori ne sarà statto fatto sin quà più maturo discorso.

Dopo che dell'anno 1204: 12 Agosto, al tempo del Sermo Dose Dandolo, il Regno di Candia previene in poter della Sertà V(ost)ra comprato da Don Boniffatio Marchese di Monferrato per mille march. d'argento, et per tanta possessione in Italia, che li rendesse ogn'anno perperi dieci mille d'oro, del 1207 l' Ilmo sigr Giacomo Thiepolo, che fu poi P(ri)n(ci)pe di gloriosa memoria, vi fu mandato Duca la prima volta, et continuò in quel governo per anni sette;

Questo tempo in altri sucessori fu ristretto in anni tre insino all'anno 1226, et dall' hora in dui, secondo camina tutta via anco al presente Del 1363: 17 Settembre fù instituito il carico di Capo per la cura della militia, et del 1419 aggiunto anco per

Καί, ὄντας ὑποχρεωμένους ν' ἀρχίσω ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ Δούκα, ταιριάζει ν' ἀναφέρω κάτι γιὰ τὴν ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ ἀξιωματοῦ μαζὶ μὲ τὰ περιστατικά του, ἃν καὶ οἱ κ.κ. προκατόχοί μου θὰ ἔχουν μιλήσει μὲχρι σήμερα πὺδ τέλεια.

1. — Ἱστορικὴ εἰσαγωγὴ γιὰ τὴν ἴδρυση καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ Βασιλείου.

Ἀφοῦ τὸ 1204, στίς 12 τοῦ Αὐγούστου, τὴν ἐποχὴ τοῦ Γαληνό-
ταιου Δόγη Νιάντολο, τὸ Βασίλειο τῆς Κρήτης ἀγοράστηκε ἀπὸ τὸ
Ντὸν Μπονιφάτιο, μαρκήσιο τοῦ Μονφεράτο, χίλιες ἀργυρὲς μάρκες
καὶ ἄλλες κτήσεις στὴν Ἰταλία, πὺν τοῦ ἀπόδιδαν 10000 χρυσᾶ ὑπέρ-
πυρα τὸ χρόνο, πέρασε στὴν ἐξουσία τῆς Γαληνότητάς Σας. Τὸ 1207
ὁ ἐκλαμπρότατος κ. Ἰάκωβος Τιέπολο, πὺν ἔγινε Ἡγεμόνας ἔνδοξης
μνήμης, στάλθηκε ἐκεῖ γιὰ πρώτη φορὰ Δούκας, ὅπου ὑπηρέτησε ἐπὶ
χρόνια⁴.

Ἡ χρονικὴ αὐτὴ περίοδος περιορίστηκε στοὺς ἄλλους διαδόχους
σὲ τρία χρόνια μέχρι τὸ ἔτος 1226 καὶ ἀπὸ τότε κ' ἔπειτα σὲ δύο,
ὅπως ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι καὶ μέχρι σήμερα. Ἀπὸ τὸ 1363, 17 Σε-
πτεμβρίου, καθιερώθηκε ἡ ὑπηρεσία τοῦ Καπετάνιου, γιὰ νὰ φροντί-
ζει γιὰ τὸ Στρατό, καὶ ἀπὸ τὸ 1419 ὀρίστηκε καὶ σὰν βοηθὸς τοῦ Δού-

⁴) Ὁ Ξανθουδίδης ἀναφέρει ὅτι ὁ Τιέπολο ἦλθε στὴν Κρήτη στὰ 1210 ἢ 1211, τότε πὺν κυριάρχησε στὸ νησί ἢ Βενετία. Βλ. Σ. Ξανθουδίδης: Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, Ἀθῆ-
ναι 1939, σ. 7.

compagno al Duca nel sollecitare, et scuoder li danari della Camera, et vene la prima volta la bona memoria del Clarmo Sigr. Zuanne Zane.

Al primo Duca furono datti quattro Conseglieri, due per resciedere appresso di lui, et li due altri, l'uno per la Città di Rettimo; et l'altro della Canea fin tanto, che alla molta prudenza della Sertà V(ost)ra piacque per opportuni rispetti eleggiervi Rettori; li quali però sempre, che il Duca capita in alcuna di esse Città subentrano per suoi Consiglieri; mantenendosi nella sua pristina superiorità assoluta di tutto il Regno, per la cui conservatione, et stabilimento, et per metter qualche freno a quei Popoli, che nella mutatione del governo cominciavano riuscir inquietti, et molesti, sussitando disordini importantissimi, del 1212 la Sertà V(ost)ra stimò, che fosse bene mandarvi una Collonia di Nobili, con quella ampiezza di autorità, che voglio tralasciar di commemorare per esser riposta vivamente nel sapientissimo seno dell' Eccze VV.

Mà alcuni di loro fatti seditiosi, et insolenti, diedero causa, che fù mandato il General del Verme Veronese, per opprimerli,

κα, γιὰ νὰ φροντίζει γιὰ τὴν πὺδ γρήγορη εἰσπραξὴ τῶν χρημάτων τοῦ Δημοσίου· καὶ σὰν τέτιος διορίστηκε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ ἐκλαμπρότατος ἀείμνηστος κ. Ἰωάννης Τζάνε.

Στὸν πρῶτο Δούκα δόθηκαν τέσσερις σύμβουλοι, οἱ δυὸ γιὰ νὰ ἐδρεύουν κοντά του καὶ οἱ ἄλλοι δυὸ γιὰ νὰ ἐδρεύουν ὁ ἕνας στὸ Πέθνυνο καὶ ὁ ἄλλος στὰ Χανιά· ὥσπου εὐαρεστήθηκε ἡ σοφώτατη Γαληνότητά Σας νὰ ἐκλέξει γιὰ τὶς πόλεις αὐτὲς τοὺς ρετούρηδες, σύμφωνα μὲ τὶς τότε ἀπαιτήσεις. Οἱ ρετούρηδες αὐτοί, ὅταν ὁ Δούκας πηγαίνει σὲ καμιά ἀπὸ τὶς πόλεις τοῦτες, γίνονται σύμβουλοί του· διατηρεῖ ὁμοῦς τὴν ἀρχικὴ ἀπόλυτη ἐξουσία του σ' ὁλόκληρο τὸ Βασίλειο. Γιὰ τὴ διατήρηση καὶ τὴ σταθεροποίηση τοῦ Βασιλείου αὐτοῦ καὶ γιὰ νὰ βάλει κάποιον χαλινάρι σ' ἐκεῖνο τὸ λαό, ποὺ ὅταν ἄλλασε ἡ Κυβέρνηση ἄρχιζε νὰ γίνεται ἀνυπότακτος καὶ ἐνοχλητικὸς, προκαλώντας σοβαρότατες ταραχές, ἡ Γαληνότητά Σας ἀποφάσισε νὰ στείλει μιὰ ἀποικία εὐγενῶν τὸ 1212, μὲ τὴν εὐρύτατη ἐκείνη ἐξουσία, ποὺ παραλείπω ν' ἀναφέρω, γιὰτὶ ἔχει χαραχτεῖ ζωηρότατα στὴν καρδιά τῶν ἐξοχότητων Σας.

Μὰ μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔγιναν στασιαστὲς καὶ θρασεῖς κ' ἔδωκαν ἀφορμὴ νὰ σταλεῖ ὁ στρατηγὸς Ντὰλ Βέρμε Βερονέζε⁵, γιὰ νὰ τοὺς κα-

⁵) Ὁ Ἀγαθὰγγελος Ξηρουχάκης τὸν ἀποκαλεῖ «νέον Μέτελλον». Βλ. Ἀγ.

come fece, di che se ne fa publica commemoratione, con apparato di un giardino in Piazza, il quale all'uscir che fa il Duca quella mattina di Palazzo, viene dal Popolo levato in un ponto.

Fù poi del 1222 rinovata la Collonia, con quelle famiglie, che hora sono in essere, se bene diminuita assai al presente, si per esser mancate molte di esse, come per esserne buona parte venute a ripatriare, et altre per negligenza, et povertà ridotte alle Ville, mutata la conditione, sono divenuti poveri Contadini, in modo che nel consiglio, che si fece nel mezzo del mio Reggimento appena n'intervennero trenta in circa, ma ben settanta, e

θυποτάξει, όπως και ἔκαμε. Γιὰ τὴν καταστολὴ αὐτὴ γίνεται δημόσια τελετὴ, μὲ τὴν προετοιμασίαν ἑνὸς κήπου στὴν Πλατεία. Ὁ κῆπος αὐτὸς σηκώνεται ἀπὸ τὸ λαὸ σὲ μιὰ στιγμή ὅταν, ἐκεῖνο τὸ πρωὶ, βγαίνει ἀπὸ τὸ Παλάτι ὁ Δούκας⁶.

Ἡ ἀποικία ἀνανεώθηκε ἔπειτα τὸ 1222⁷ μὲ τὶς οἰκογένειες ἐκεῖνες ποὺ βρίσκονται ἐκεῖ ἀκόμη καὶ τώρα, παρ' ὅλο ποὺ ἔχουν ἐλαττωθεῖ ἀρκετὰ σήμερα, γιατί πολλές ἀπ' αὐτὲς ἔσβυσαν, ἀρκετὲς γύρισαν στὴν πατρίδα καὶ ἄλλες, ἀπὸ ἀναμελεία καὶ φτώχεια, κατάντησαν στὰ χωριά, ἄλλαξαν ἐπαγγέλματα καὶ ἔγιναν φτωχοὶ χωρικοί. Ἔτσι, στὸ Συμβούλιο ποὺ συγκλήθηκε στὰ μέσα τῆς θητείας μου, παραβρέθηκαν μόλις τριάντα περίπου ἀπ' αὐτοὺς, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς κρητικούς παραβρέ-

Ξ η ρ ο ο υ χ ά κ η, Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος, Τεργέστη 1908, σ. 46. Καὶ ὁ Πετράρχης λέγει ὅτι: «τοὺς μὲν ἐχθροὺς κατὰ τὴν μάχην τὸν δὲ Μέτελλον κατὰ τὴν ταχύτητα ἐνίκησεν». Βλ. Petrarca opera, IV De Rebus senilibus καὶ ἐπιστολαὶ VIII.

⁶) Δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω ἀκριβῶς τί θέλει νὰ πεῖ ἐδῶ τὸ κείμενο. Γεγονὸς εἶναι ὅτι γιὰ τὴ μεγάλη σπουδαιότητα ποὺ εἶχε γιὰ τὴ Βενετία ἡ καταστολὴ τῆς Ἐπανάστασης τοῦ Ἀγ. Τίτου—γιὰ τὴν ὁποία πρόκειται ἐδῶ—καὶ γιὰ αἰώνια μνήμη τῆς νίκης ἡ 10ῃ τοῦ Μάη καθιερώθηκε μὲ θέσπισμα τοῦ Δούκα Πέτρου Μοροζίνι σὰν μέρα ἐθνικῆς χαρᾶς καὶ γινόταν ἐπίσημη εὐχαριστήρια δοξολογία, λιτανεία, καὶ δημόσιες ἐορτὲς καὶ ἱππικοὶ ἀγῶνες. Τότε διακοσμοῦσαν ἀσφαλῶς τὴ δημόσια πλατεία μπροστὰ στὸ δουκικὸ παλάτι μὲ πράσινους κλάδους δέντρων, πρᾶγμα ποὺ δικαιολογοῦσε ἡ ἐποχὴ (10 τοῦ Μάη), μὲ μυρτιὲς καὶ βάρια—ὅπως γίνεται καὶ σήμερα—καὶ αὐτὸ ἴσως ὀνομάζει giardino ὁ Βενιέρ. Τὴ διακόσμηση αὐτὴ περιγράφει ἕνα κείμενο τῆς ἰδίας ἐποχῆς (1600): «La veille de ses festes on ornoit magnifiquement le Palais de tapisseries, de rameaux de mirthe et d'orangers, desquels on faisoit de trophées...». Βλ. Justinian Jerosome, La description et histoire de l'isle de Scios (sine loco) M.D.VI (data erata: la stampa essendo del principio del 1600).

⁷) Ἀποικίες, ὅπωςδήποτε μεγάλης κλίμακας, ἔστειλε στὴν Κρήτη ἡ Βενετία τὸ 1211, τὸ 1222, τὸ 1233 καὶ τὸ 1252.

più Cretensi, cose di pensiero importante a chi è geloso della conservatione di un membro principalissimo di questa Reppublica, se bene io giudico tutti coloro di animo assai quietto, non sò se per instinto proprio, o pure per il rimorso, che si vedono di Fortezze, et Militia, onde forse non si manifestino in loro propositi stravaganti, mancando il modo di poterli nutrire, con niun favorevole progresso;

È ben vero, che quelli della Canea si sono fatti molto scandalosi, et di pochissimo rispetto, non solamente verso li Rettri; ma anco verso li superiori di essi, se bene al presente hanno il Seg.^r. Benetto da ca da Pesaro Gentilhuomo di gran stima, et conforme in tutto alla mente della Sertà V(ost)ra, et al bisogno.

Viene ricordato da molti, che per le continue occupationi di quel Rettore, fosse a proposito di aggiongere un Provvire, che havesse carico di militie, Fortezze, Camera, Arsenale, Fabriche, et altre, al che se ben non dissento, tutta via quando non piacessero alla Sertà V(ost)ra, nuovi titoli, e nuove spese, crederei che per sollevamento del Rettore, et per mettere qualche regola alla Città che ha, et è per haverne molto bisogno, essendo ridotta in parte

θηκαν περισσότεροι ἀπὸ ἑβδομήντα ζητήματα πὸν μποροῦν ν' ἀπασχολήσουν σοβαρὰ τὴ σκέψη ἐκείνου, πὸν ἐνδιαφέρεται γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἕνα μέλος σπουδαιότατο τῆς Δημοκρατίας αὐτῆς, παρ' ὅλο πὸν ἐγὼ θεωρῶ ὅλους ἐκείνους (τοὺς κορητικούς) ἀρκετὰ φιλήσυχους, ἂν καὶ δὲν ξέρω ἀπὸ τὴ φύση τους εἶναι τέτιοι, ἢ ἀπὸ φόβο ἐπειδὴ βλέπουν τὰ φρούρια καὶ τὸ στρατὸ καὶ γι' αὐτὸ ἴσως δὲν ἐκδηλώνονται σ' αὐτοὺς παράλογα αἰσθήματα, ἀφοῦ λείπει ἡ δυνατότητα νὰ μπορέσουν νὰ τὰ τροφοδοτήσουν μὲ κάποια εὐνοϊκὴ πρόοδο.

Εἶναι ἀλήθεια πὸς οἱ κάτοικοι τῶν Χανιῶν ἔχουν γίνει πολὺν ταραχοποιοὶ καὶ ἐλάχιστα σέβονται ὅχι μόνο τοὺς ρετούρηδες, μὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνώτερους, παρ' ὅλο πὸν σήμερα ἔχουν τὸν κ. Μπενέτο ἀπὸ τὴ γενιὰ τῶν Πεζάρων, εὐγενῇ μὲ μεγάλη ἐκτίμηση καὶ σύμφωνο σ' ὅλα μὲ τὶς ἀπόψεις τῆς Γαληνότητάς Σας καὶ τὶς περιστάσεις.

Πολλοὶ ἔχουν τὴ γνώμη πὸς πρέπει νὰ διοριστεῖ ἕνας προβλεπτής πὸν νὰ ἔχει δικαιοδοσία στὸ Στρατό, τὰ φρούρια, τὰ οἰκονομικά, τὸ ναυπηγεῖο, τὰ δημόσια ἔργα κλπ., γιὰτὶ ὁ ρετούρης ἐκεῖνος εἶναι συνεχῶς ἀπασχολημένος. Παρ' ὅλο πὸν στὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν ἔχω ἀντίθετη γνώμη, ἂν ἡ Γαληνότητά Σας δὲν θέλει νὰ δημιουργήσει καινούργιους τίτλους καὶ καινούργιες δαπάνες, νομίζω πὸς, γιὰ ν' ἀνακουφιστεῖ ὁ ρετούρης καὶ νὰ μπεῖ κάποια τάξη στὴν πόλη, πὸν ἔχει καὶ θὰ ἔχει

Calergia, Murmura, et Chiozza li casi gravi di tutto il Regno s' intendessero immediate divoluti al Consiglio del Duca, con l'intervento delli S.S. Capo Grande, Provr G(e)n(er)ale, Consiglieri, et con il rito del Conso di X, come sono quei suditi della Città di Candia, che forse ne hanno manco bisogno. Dissi di tutto il Regno, perche nella provisione che fosse per farsene non venisse a scoprirsi, che questo fosse principalmente per rispetto della Canea, et a fine che gl' altri abitanti del Regno procedessero in tutte le cose con quel riguardo, che si conviene di astenersi dalli eccessi, et in riverire l'autorità publica.

Circa l'uso della giustitia, tutto che nel corso del mio Reggimento vi siano statti gentil huomeni di honore, sarebbe non dimeno grandemente opportuno, che ogni qualche tempo vi fossero mandati li sindici o conferita alcuna volta nella persona di un G(e)n(er)ale l'autorità, che hebbe già l'Eccmo Foscari, degno di perpetua, et honorevolissima riccordanza: Così servirebbe a necessario rimorso di chi pensasse trapassare immoderatamente li termini del suo offitio; facendosi ministro dell'iniquità tanto abbo-

ἀπόλυτη ἀνάγκη ἀπὸ ἡσυχία γιατί ἔχει πέσει στοὺς Καλλέργηδες, τοὺς Μουρμούρηδες καὶ τοὺς Κιότζα, πρέπει τὰ σοβαρὰ ζητήματα ὅλου τοῦ Βασιλείου νὰ ἀναθέτονται ἀπενθείας στὸ Συμβούλιο τοῦ Δούκα μὲ τὴ συμμετοχὴ τῶν κ. κ. Καπετάνιου Γκράντε, Γενικοῦ Προβλεπτῆ καὶ Συμβούλων καὶ μὲ τοὺς κανόνες τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, ὅπως γίνεται γιὰ τοὺς ὑπῆκοους τοῦ Χάντακα, πού, ἴσως, ἔχουν λιγότερο ἀνάγκη. Εἶπα «ὅλου τοῦ Βασιλείου» γιατί στὸ Διάταγμα πὸν πρόκειται νὰ γίνει δὲν ταιριάζει νὰ ἀποκαλυφτεῖ πὼς τὸ μέτρο αὐτὸ παίρνεται κυρίως γιὰ τὰ Χανιά καὶ γιὰ νὰ πολιτεύονται καὶ οἱ ἄλλοι κάτοικοι τοῦ Βασιλείου σὲ ὅλα τὰ ζητήματα ἔτσι πὸν πρέπει, ὥστε νὰ ἀπέχουν ἀπὸ τὶς βιαιοπραγίες καὶ νὰ σέβονται τὶς Δημόσιες Ἀρχές.

2.—Ἡ Δικαιοσύνη.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀπόδοση τῆς Δικαιοσύνης, παρ' ὅλο πὸν οἱ λειτουργοὶ τῆς, σ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς ἐπηρεσίας μου, ἦταν ἄνθρωποι εὐγενεῖς καὶ τίμιοι, καλὸ θά 'ταν νὰ στέλνονται κάθε τόσο ἐκεῖ οἱ σύνδικοι ἢ νὰ παραχωρεῖται, καμιά φορὰ, στὸ Γενικὸ Προβλεπτῆ ἢ ἐξουσία, πὸν δόθηκε ἄλλοτε στὸν ἐξοχότατο Φοσκαρίνι, ὁ ὁποῖος ἀξίζει νὰ μνημονεύεται καὶ νὰ τιμᾶται αἰώνια. Αὐτὸ θὰ χρησίμευε σὰν ἓνα ἀναγκαστικὸ χαλινάρι σὲ κεῖνο πὸν θὰ σκεφτόταν νὰ κάμει ὑπερβολικὴ κατάχρηση τῆς ἐξουσίας του, κάνοντας ἔτσι τὸν ἑαυτὸ του πρόξενο τῆς

rite dal Sigr Dio, et dalla sincerissimamente della Sertà V(ost)ra:

Dirò anco, che mi è parsa gran cosa l'intendere che la parte di mandar sindici sia stata proposta, et regalata, venendossi per questo mezzo a far più licentiosa la strada, et l'ardire di coloro, che studiano tutta via al male, et alle perniciose operationi del prossimo, et posso affermare all'Eccze VV. che essi sindici, sono tanto desiderati da quei Popoli, che quando anco facessero molto poco con la sola presenza, apportarebbono in universale, infinita sottisfatione et sollevamento, temendo cadauno quel male, che può metter in disordine non solo la persona, ma la casa ancora.

Alla Città di Candia si transferiscono le appellationi dell'altre del Regno, terminandossi gli atti interlocutori dinanzi al Duca, Capo e Consri; Intorno questo non debbo restar di esporre alla Sertà V(ost)ra quanto m'occorre;

Successe a Rettimo a mio tempo, che alcuni proclamati furono empiamte morti da loro inimici, et quando si teneva, che li delinquenti ricevevano castigo convenevole alla gravità del delitto, apparve una pronontia di quei Consri, che nel detto caso non si

ἀδικίας, πὸν τόσο τὴν ἀποστρέφεται ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἀνυπόκριτη διάνοια τῆς Γαληνότητάς Σας.

Θὰ ἀναφέρω ἀκόμη πὸς μοῦ φάνηκε μεγάλο πρᾶμα ἀκούοντας ὅτι: ἡ γνώμη νὰ στέλνονται σύνδικοι προτάθηκε καὶ κανονίστηκε, γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ὁ δρόμος καὶ ἡ θρασυότητα ἐκείνων πὸν σκέπτονται τὸ κακὸ καὶ τὶς ὀλέθριες, κατὰ τοῦ πλησίον, πράξεις. Μπορῶ νὰ διαβεβαιώσω τὶς ἐξοχότητές σας ὅτι: οἱ σύνδικοι αὐτοὶ εἶναι τόσο ἐπιθυμητοὶ στὸ λαὸ ἐκεῖνο, πού, κι' ἂν ἀκόμη τὸ ἔργο τους θὰ ἦταν ἀσήμαντο, μόνο μὲ τὴν παρουσία του θὰ ἔφεραν σ' ὅλους ἀπεριόριστη ἱκανοποίηση καὶ ἀνακούφιση, γιὰτὶ ὁ καθένας θὰ φοβᾶται τὸ κακὸ ἐκεῖνο, πὸν μπορεῖ νὰ βάλει σὲ ταραχὴ ὄχι μόνο τὸ πρόσωπό του μὰ κι ὁλόκληρο τὸ σπίτι.

Στὸ Χάντακα διαβιβάζονται ἀπὸ τὶς ἄλλες πόλεις τοῦ Βασιλείου οἱ ἐφέσεις καὶ οἱ προδικαστικὲς πράξεις τελειώνουν ἀπὸ τὸ Δούκα, τὸν Καπετάνιο καὶ τοὺς Συμβούλους. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ παραλείψω νὰ ἐκθέσω στὴ Γαληνότητά Σας ἐκεῖνο πὸν μοῦ συμβαίνει.

Στὴν περίοδο τῆς θητείας μου σκοτώθηκαν στὸ Ρέθυμνο ἄγρια ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τοὺς μερικοὶ ἐπικηρυγμένοι καὶ ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιβληθεῖ στοὺς ἐγκληματίες ἡ τιμωρία πὸν ἔπρεπε σ' ἓνα τέτιο σοβαρὸ ἐγκλημα, οἱ Σύμβουλοι ἐκεῖνοι ἔβγαλαν ἓνα προνοντυαμέντο γιὰ νὰ

procedesse più oltre, non essendo però in opinione il sigr Otavian Falliero gentilhuomo d'integrità singolare, et vigilantissimo non meno alla sua sottisfattione de suoi Popoli, che all'interesse del publico servitio; et se bene da noi fu annullata essa pronuntia come atto interlocutorio, et commessa l'ispeditione del processo tutta via come è seguito di nuovo accidente simile, li Consri hanno giudicato al modo di prima, ponendo in mano a potenti tanta forza, che con l'uso del mal esempio, li poveri vengono a restar non solo oppressi, ma morti; senza che siano puniti gli interfettori, novità ingiustissima, et in tutto contraria all'opportuna quiete di quei sudditi, et che passerà a maggiori eccessi, quando non vi si provveda con l'espressione della volontà della Sertà V. in questo negotio, et con ordine che habbi a servire per tutto il Regno.

Nelli ultimi tempi per occasione della guerra con il sr Turco, deliberò prudentissimamente la Sertà V. di mandarvi un Provvr G(e)n(er)ale, che fù l'Ilmo sigr Mula, et continua tutta via successivamente quell'inportantissimo carico nel quale, mentre si trattene l'Eccmo Foscarini con l'auttorità di Capo G(e)n(er)al

μὴ συνεχιστεῖ ἡ ἐκδίκαση τῆς ὑπόθεσης αὐτῆς. Μὰ μὲ τὴ γνώμη αὐτὴ δὲν ἦταν σύμφωνος ὁ κ. Ὁκταβιανὸς Φαλιέρο, εὐγενὴς μοναδικῆς ἀκεραιότητος καὶ ἄγρονπος φρουρός, ὃχι μόνον τῶν συμφερόντων τοῦ λαοῦ Σας μὰ καὶ τοῦ Δημοσίου. Καὶ παρ' ὅλο πὸν ἀκύρωσα τὸ προνουντοιαμένον αὐτὸ σὰν πράξη προδικαστικὴ, καὶ διάταξα νὰ συνεχιστεῖ ἡ δίκη, οἱ Σύμβουλοι, καινούρια παρόμοια ὑπόθεσις, τὴν ἔκριναν ὅπως καὶ τὴν πρώτη, βάζοντας στὸ χέρι τῶν ἰσχυρῶν τόση δύναμη πού, μὲ τὴν συνήθεια τοῦ κακοῦ παραδείγματος, οἱ φτωχοὶ ὃχι μόνον θὰ καταπιέζονται μὰ καὶ θὰ σκοτώνονται, χωρὶς νὰ τιμωροῦνται οἱ ἐγκληματίες. Καινοτομία πολὺ ἄδικη καὶ ὀλωσδιόλου ἀντίθετη στὴν ἡσυχία πὸν χρειάζεται νὰ ἔχουν οἱ ὑπῆκοοι ἐκεῖνοι πὸν θὰ καταλήξει σὲ σοβαρότερα ἐγκλήματα, ἂν δὲν πάρει μέτρα ἡ Γαληνότητά Σας γι αὐτὴ τὴν ὑπόθεσις, μὲ διαταγὴ νὰ ἰσχύσουν σ' ὁλόκληρο τὸ Βασίλειο.

3.—Γενικὸς Προβλεπτής.

Τοὺς τελευταίους καιροὺς, μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ πολέμου μὲ τὸν Τοῦρκο, ἡ Γαληνότητά Σας πῆρε τὴ σοφὴ ἀπόφασις νὰ στείλει στὴν Κρήτη ἓνα Γενικὸ Προβλεπτή καὶ σὰν τέτιος στάλθηκε ὁ ἐκλαμπρότατος κ. Μουλά. Τὸ σπουδαιότατο αὐτὸ ὑπουργεῖο συνεχίζεται καὶ σήμερα. Ὁ ἐξοχότατος Φοσκαρίνι, ὅταν ἀνάλαβε τὸ ὑπουργεῖο αὐτό,

da mar, tra l'infinite ottime provisioni fatte in quel Regno, riformò la Cavalleria di feudati, al governo della quale la Sertà V. elesse poi il Provve, come fa anco al presente frà il spatio di tre anni, et fù il primo, il Clar^{mo} sigr Gabriel da Canal di honorevole, et fruttuosa memoria.

Et se bene quel carico è di qualche interesse, non dimeno nell'occasioni, sarebbe di gran giovamento alli bisogni del Regno.

Dall'aggiunta di tanti rappresentanti il Duca, che prima soggiaceva a tutto il peso, resta grandemente sollevato, restringendosi in lui al presente le provisioni del vitto, l'amministrar giustitia nella Città, el le appellationi del Regno, et delle Isole di Tine, et di Cerigo.

Quanto al formento, grano più necessario al vivere, non supplendone l'Isola per tutto l'anno, conviene estrarne dalli Paesi del sr Turco, et quando non si farà un deposito nel Regno per li bisogni, che potessero occorere, al sicuro verrà a ridursi spesso in statto di qualche strettezza importante; poi che il consumo è grande, così per l'uso del Regno, come delle militie, et

ἔχοντας καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ Γενικοῦ Καπετάνιου τῆς θάλασσας, μεταρρυθμίσε, ἀνάμεσα σὶα τόσα ἄριστα μέτρα ποὺ πῆρε σὶο Βασίλειο ἐκεῖνο, καὶ τὸ ἱππικὸ τῶν φρουδαρχῶν καὶ στὴ διοίκησή του ἔβαλε ἡ Γαληνότητά Σας τὸν Γεν. Προβλεπτή, ὅπως γίνεται ἀκόμη καὶ σήμερα κάθε τρία χρόνια. Στὴν ὑπηρεσία αὐτὴ τοποθετήθηκε πρῶτος ὁ ἀείμνηστος ἐκλαμπρότατος κ. Γαβριήλ Ντὰ Κανάλ.

Ἄν καὶ τὸ ἐπόρρημα αὐτὸ ἔχει κάποια σημασία, ὅμως, σὲ περίπτωση ἀνάγκης θὰ παίξει σπουδαῖο ρόλο σὶς ἀπαιτήσεις τοῦ Βασιλείου.

Ἀπὸ τὴν προσθήκη τόσων ἀντιπροσώπων, ὁ Δούκας, ποὺ πρὶν βαστοῦσε ὅλο τὸ βάρος, ἀνακουφίστηκε πολὺ καὶ σήμερα περιορίζεται μόνο σὶα ἐπισιτιστικὰ ζητήματα, στὴ διαχείριση τῆς Δικαιοσύνης στὴν πόλη καὶ στὴν ἐκδίκαση τῶν ἐφέσεων τοῦ Βασιλείου, τῆς Τήνου καὶ τῶν Κυθήρων.

4.—Τὰ σιτηρά.

Σχετικὰ μὲ τὰ σιτηρά, τὸ σιτάρι, τὸ πιὸ ἀπαραίτητο στὴ ζωή, δὲν φτάνει γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἑραιοῦ ὅλο τὸ χρόνο καὶ χρειάζεται νὰ εἰσάγεται ἀπὸ τὶς τούρκικες χῶρες. Ἄν δὲν γίνε σὶο Βασίλειο μιὰ παρακαταθήκη σταριοῦ, γιὰ τὶς ἀνάγκες ποὺ μποροῦν νὰ παρουσιαστοῦν, σίγουρα θὰ ὑπάρχει συχνὰ σοβαρὴ ἔλλειψη, γιὰτὶ ἡ κατανάλωση εἶναι μεγάλη, γιὰ τὴ συντήρηση τόσο τοῦ λαοῦ ὅσο καὶ τοῦ στρατοῦ καὶ γιὰ

dei biscotti per le galee, il raccolto è dubbio, et scarso per le cose ordinarie, et nell' incontro di qualche necessità, quando massime succedesse in congiuntura travagliosa, si perderebbe il sussidio dell' estrattione, et riuscirebbe più grave il bisogno per l' accrescimento di quel numero di gente che la Sertà V(ost)ra sarebbe necessitata mantener per sicurtà, et conservatione del Regno.

Io hebbi nel mio ingresso a quel Reggimento strettezza di grano, si per haverne trovato pochissimo nelle monitioni; come per esser statto il raccolto molto ristretto; onde conveni prender subito diversi partiti; l' uno nell' andar in persona nella parte d' ostro alla Campagna della Messerea per trovarne; et farne condurre alla Città, grossa summa, come mi vene fatto, tutto che con molta difficoltà per rispetto della lontananza, et perche bisognò, che fosse condotto a fatica con animali piccioli, cadauno de quali non eccedeva un staro per volta;

τὴν ἐτοιμασίαν παξιμαδιῶν γιὰ τὶς γαλέρες. Ἡ συγκομιδὴ εἶναι ἀμφίβολη καὶ μικρὴ γιὰ τὴ συνηθισμένη κατανάλωση καὶ σὲ περίπτωσιν ποὺ θὰ παρουσιαστῇ κάποια ἀνάγκη, ἂν μάλιστα βρεθοῦμε καὶ σὲ περιπλοκές, δὲν θὰ ἴναι δυνατὸ νὰ γίνῃ εἰσαγωγή ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἡ ἀνάγκη αὐτὴ θὰ γίνῃ σοβαρότερη γιὰ τὴ θὰ ἀυξηθεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ποὺ θὰ ὑποχρεωθεῖ ἡ Γαληνότητά Σας νὰ συντηρήσῃ γιὰ τὴν ἀσφάλεια καὶ τὴ διατήρησιν τοῦ Βασιλείου.

Ὅταν ἀνέλαβα τὴν ὑπηρεσίαν ἐκείνη⁸ ἀντιμετώπισα ἔλλειψιν στὸ σιτάρι, τόσο γιὰ τὴν βροχὰ σιτὶς σιταποθήκες ἐλάχιστο, ὅσο καὶ γιὰ τὴν συγκομιδὴν ἦταν πολὺ φτωχὴ. Γι' αὐτὸ ἀναγκάστηκα νὰ πάρω διάφορες ἀποφάσεις. Πρῶτα πῆγα ὁ ἴδιος στὰ νότια μέρη τοῦ νησιοῦ, στὸν κάμπο τῆς Μεσαρᾶς, γιὰ νὰ βρῶ σιτάρια καὶ νὰ διατάξω νὰ μεταφέρουν σιτὴν πόλιν μεγάλη ποσότητα, ὅπως καὶ ἔγινε, ἂν καὶ μὲ μεγάλες δυσκολίες, γιὰ τὴν ἀπόστασιν εἶναι μακρυνή καὶ ἡ μεταφορὰ χρειάστηκε νὰ γίνῃ μὲ κόπο μὲ μικρὰ ζῶα, ποὺ τὸ καθένα δὲν μπορούσε νὰ μεταφέρει παραπάνω ἀπὸ ἓνα στάρο κάθε φορὰ⁹. Τότε, ἀπὸ τὴν ὁρμὴ

⁸) Ὁ δούκας Dolfon Venier ὑπηρετήσῃ ἀπὸ τὸ 1608 ὡς τὸ 1610. Εἶναι ὁ 195ος δούκας τῆς Κρήτης. Βλ. Hip. N o i r e t, Documents inédits pour servir à l'histoire de la Domination vénitienne en Crète, Paris 1892, σ. 555 κ.εξ.

⁹) Τὸ βενετσάνικο σ τ ᾱ ρ ο (staio ἀπὸ τὸ λατίν. sextarius) ἦταν ἓνα δοχεῖο ξύλινο, σὲ σχῆμα βαρελίου, γιὰ τὴ μέτρησιν τῶν σιτηρῶν. Χωροῦσε 83, 3 λίτρος ἢ 1 1/2 μουζούρια. Βλ. V.A.S. Relazioni, LXXIX, Relazione di P. Bondumier.

All' hora per la violenza di straordinarij patimenti, rilevai così grave indispositione, che me ne son risentito quasi per un anno continuo; Piacque al sigr Dio restituirmi la sanità alla persona, come si conservò sano l'animo con il ristoro di così importante riparo alla penuria, che mi soprastava; l'altro fù l' espediente, che presi di ricorrere con le mie lettere al benigno sussidio della Sertà V. et delli Illmi ssri alle Biave, et ne restai honestamente sovvenuto, et a tempo talmente opportuno, che l' ingordigia di alcuni studiosi alla carestia rimase oppressa, con così subita provisione, che poi mi habilitò ad' aspettare d' Arcipelago il ritorno di quattro Vasselli, che erano statti mandati per formenti con commandamenti del Gran-sre ottenuti dalla molta diligenza dell' Illmo sigr Bailo Contarini, li quali ne condussero tanta quantità, che sollevò gli animi afflitti dalla strettezza, che si sentiva anco nelle parti circonvicine. Non mancò per la clemenza del sigr Dio di somministrare raccolto fertilissimo, tra il quale, et quella copia di formenti, che furono condotti dal Vassello del sigr Gio. Emo, al mio partire ho lasciata la Città munita, in modo, che il mio successore non ha-

τῶν ἐξαιρετικῶν κακοπαθειῶν, ἀρρώστησα σοβαρὰ καὶ ὑπόφερα συνέχεια ἓνα χρόνον σχεδόν. Ὁ θεὸς εὐδόκησε νὰ ἀποδώσῃ τὴν ὑγεία σὺν τῷ σώματι, ὅπως διατηρήθηκε γερὴ καὶ ἡ ψυχὴ μου ἀντιμετωπίζοντας τόσο σπουδαῖο κακό, τὸ λιμόν, πὺν μὲ ἐπίεζε. Ἐπειτα ἀποφάσισα νὰ καταφύγω μὲ ἐπιστολές μου στὴ Γαληνότητά Σας καὶ τοὺς ἐκλαμπρότατους κύριους ἀρμόδιους τοῦ Ἐπισιτισμοῦ, ζητώντας τὴ σπλαχνικὴ σας βοήθεια. Ἡ βοήθεια αὕτὴ δόθηκε καὶ ἔφτασε τόσο ἔγκαιρα, πὺν ἡ ὑπερβολικὴ ἀπληστία μερικῶν ἐκμεταλλευτῶν τῆς πείνας καταπνίγηκε μ' αὕτὴ τὴν ἄμεση προμήθεια. Τὰ σιτηρὰ αὐτὰ μοῦ ἔδωκαν τὸν καιρὸ νὰ περιμένω τὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὰ νησιὰ τεσσάρων πλοίων, πὺν εἶχαν σταλεῖ γιὰ νὰ φέρουν σιτηρὰ, ὕστερα ἀπὸ ἄδεια τῆς Τούρκικης Κυβέρνησης, πὺν ἐπετύχαμε μὲ τὴ βοήθεια καὶ τὴ δραστηριότητα τοῦ ἐκλαμπρότατου βαΐλου κ. Κονταρίνι. Τὰ πλοῖα αὐτὰ ἔφεραν τόση ποσότητα σιτάρη, πὺν ἀνακούφισε τὸν πληθυσμό, ὁ ὁποῖος ὑπόφερε ἀπὸ τὴν ἔλλειψή του, πὺν ἦταν αἰσθητὴ ἀκόμη καὶ στὰ γύρω κοντινὰ μέρη. Ὁ πανάγαθος Θεὸς δὲν παράλειψε νὰ στείλῃ πλουσιότατη συγκομιδὴ κι ἔτσι, μ' αὕτὴ καὶ μὲ τὰ σιτηρὰ πὺν ἔφερε τὸ καράβι τοῦ κ. Ἰω. Ἐμο, ἄφισα τὴν πόλιν ὅταν ἔφυγα ἐφοδιασμένη, σὲ βαθμὸ πὺν ὁ διάδοχός μου δὲν θὰ ἔχει νὰ σκεφτεῖ, σ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς θητείας του, γιὰ ζή-

verà da pensare per tutto il corso del suo Reggimento a materia tanto importante, se non quanto comportarà il tener la Città, et il Regno ben provisto per tutti gli accidenti.

Il deposito di migli, del quale buona parte già dozene d'anni si preserva in quelle monitioni, perche non diventasse inutile nel spatio di più lungo tempo, stimarei sommamente a proposito, che fosse con opportuna commodità rinovato; poi che nell'esser che hora si trova, non apportarebbe alcun danno all'interesse dela Sertà V. et da qui avanti, potrà patire al sicuro; A questo avertimento mi eccita la fertilità dell'anno presente in queste parti, et l'avantaggio, che si ha nelli prezzi di migli in particolare, parendomi, che in ciò non sarebbe inutile anco la scala di Capo Rodoni, dove trahendosene quantità nel mio presente viaggio ne ho veduto a comprare da quei da Perasto.

Nelli mesi di Settembre, et Ottobre si prova incommodo notabile delli molini, così da aqua, come da vento; perche nella to-

τημα τόσο σπουδαῖο, παρὰ μόνο πῶς νὰ διατηρηθεῖ καλὰ ἐφοδιασμένη ἡ Πολιτεία καὶ τὸ Βασίλειο γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο.

Γιὰ νὰ μὴν ἀχρηστευτεῖ μὲ τὸ πέρασμα περισσότερου χρόνου ἡ παρακαταθήκη τοῦ κεχριοῦ¹⁰, πού σὲ μεγάλη ποσότητα διατηρεῖται, τώρα καὶ δωδεκάδες χρόνια, σὲ δημόσιες ἐκεῖνες ἀποθήκες, θὰ θεωροῦσα ἀπαραίτητο νὰ ἀνανεωθεί, ὅταν παρουσιαστεῖ εὐκαιρία. Στὴν κατάσταση πὺν βρίσκεται σήμερα δὲν ἔκανε καμιά ζημιὰ στὰ συμφέροντα τῆς Γαληνότητάς Σας, μὰ ἀπὸ τώρα καὶ πέρα σίγουρα θὰ κάνει. Στὴν προειδοποίηση αὐτὴ μὲ παρακινεῖ ἡ πλούσια σοδειὰ τοῦτου τοῦ χρόνου σ' αὐτὰ τὰ μέρη καὶ ἰδιαίτερα τὸ πλεονέκτημα σὲ τιμὲς τοῦ κεχριοῦ. Στὸ ζήτημα αὐτὸ μοῦ φαίνεται πῶς δὲν θὰ ἴταν ἀνώφελο καὶ τὸ λιμάνι τοῦ κάβο Ροδόνη¹¹, ἀπ' ὅπου πῆρα μιὰ ποσότητα σὲ τοῦτο τὸ ταξίδι μου καὶ ἀντιλήφτηκα νὰ τὸ ἀγοράζουν ἄνθρωποι ἀπὸ τὸ Περάστο¹².

5.—Οἱ Μύλοι.

Τὸ Σετέμπρη καὶ τὸν Ὀκτώβρη παρουσιάζεται μεγάλη δυσκολία στὸ ἄλεσμα τὸν σιτηρῶν, τόσο στοὺς νερόμυλους ὅσο καὶ στοὺς ἀνεμόμυλους· γιὰ μὲ τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἐλάττωση τοῦ νεροῦ καὶ μὲ τὲς

¹⁰) Τὸ κ ε χ ρ ἰ (κέγχρος, panicum) χρησιμοποιοῦνταν τότε στὴν ἀρτοποιία, ὅπως τὸ σιτάρι. Βλ. καὶ Σ π α ν ἰ ἂ κ η, ὁ.π. τ. II σ. 77.

¹¹) Ρ ο δ ὶ ν η, ἀκρωτήριο τῆς Ἀλβανίας, ἀνάμεσα στὸ Δυρράχιο καὶ τὸν Ἅγιο Ἰωάννη τῆς Μεδούης.

¹²) Π ε ρ ἄ σ τ ο, ὄρμος καὶ χωριὸ στὸν κόλπο τοῦ Καττάρου.

tale diminutione dell'aque, et per le bonacie, che regnano ordinariamente in quei tempi, è impossibile prevalersene; Giudico perciò, che sarebbe di molto giovamento un ordine della Sertà V(ost)ra, che ne fosse edificata una dozena da Cavallo, perche in tutti li casi straordinarij potessero supplire al bisogno, et la spesa riuscire di non molta consideratione per esserne nella Città diversi luochi vacui, et tanto capaci, che servirebbono benissimo.

Et perche facendo qui fine, venirei a levare la Sertà V(ost)ra dal tedio, et me stesso dalla fatica; tutta via per non tralasciar alcuna cosa, ch'io stimi utile all'interesse publico, benché sia fuori del mio offitio, aggiungerò riverentemente, principiando dalla militia, che si tiene in quella Città, che può essere circa mille cinquecento soldati; Duolmi haver causa di dire, che la metà di essi è di qualità poco rilevante per non dire propriamente inutile, essendossi al mio partire trovate una notte tre sentinelle che havevano abbandonato la loro custodia; et se essa mi-

μπονάτισες πὸν ἐπικρατοῦν συνήθως αὐτὴ τὴν ἐποχὴ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐπαρκέσουν. Γι' αὐτὸ νομίζω πὼς θὰ ἐξυπηρετοῦσε πολὺ τὸ ζήτημα μιὰ διαταγὴ τῆς Γαληνότητάς Σας, γιὰ νὰ γίνουν καμιά δεκαριὰ μύλοι ἵπποκίνητοι, γιὰ νὰ μπορέσουν, σὲ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις, νὰ ἐξυπηρετήσουν τὶς σχετικὲς ἀνάγκες. Ἡ δαπάνη πὸν θὰ χρειαστεῖ δὲν θὰ ναι καὶ τόσο σοβαρά, γιατί στὴν πόλη βρίσκονται διάφοροι χώροι κενοί, τόσο κατάλληλοι γι αὐτὸ τὸ σκοπὸ¹³.

6.—Ἡ Μιλίτσια.

Ἄν καὶ ἐπιθυμῶ νὰ τελειώσω ἐδῶ γιὰ νὰ ἀπαλλάξω τὴ Γαληνότητά Σας ἀπὸ τὴν ἐνόχληση καὶ τὸν ἑαυτὸ μου ἀπὸ τὸν κόπο, ὅμως, γιὰ νὰ μὴν παραλείψω κάτι πού, κατὰ τὴν κρίση μου, θὰ ἦταν χρήσιμος σὲ τὸ δημόσιο συμφέρο, παρ' ὅλο πὸν τοῦτο δὲν εἶναι τῆς δικαιοδοσίας μου, θὰ προσθέσω ἐὼς ἐλαβικὰ τὰ παρακάτω, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ στράτευμα πὸν βρίσκεται σ' ἐκείνη τὴν πόλη καὶ μπορεῖ νὰ ἀνέροχεται σὲ 1500 περίπου στρατιῶτες. Λυποῦμαι γιατί ἀναγκάζομαι νὰ πῶ ὅτι, οἱ μισοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶναι ποιότητος ὅχι καὶ τόσο καλῆς, γιὰ νὰ μὴν πῶ ὁλότελα ἄχρηστοι¹⁴. Ὅταν ἔφρενγα βρέθηκαν μιὰ νύχτα τρεῖς σκοποί, πὸν εἶχαν ἐγκταταλείψει τὴ θέση τους. Ἄν τὸ στρατὸ αὐτὸ δὲν τὸν

¹³) Βλ. ὑποσ. 2.

¹⁴) Τὴν ἴδια γνώμη εἶχε καὶ ὁ Φρ. Μοροζίνι. Βλ. Σ π α ν ά κ η, ὁ.π.. τ. II, σ. 48 κ.εξ.



litia fosse comandata dal Conte Bortholamio Martinengo soggetto di molta essistimatione, et di prudentissima destrezza, nulla, o poco sarebbe da stimarsi così importante presidio, al quale quando vi venisse mandato ogn'anno compagnie nove, cesarebbe il disordine in maggior parte; poi che il publico, come non sentirebbe in ciò maggior gravezza dell'ordinario, così ricevendo comodità di licentiar gli inutili per rimetterne de buoni si riduriano al sicuro in quel buon statto che ricerca il publico bisogno.

Nelle Cernide della Città, le quali alcuna volta ho hauto gusto di vedere, come ne ho trovato molti di attitudine sufficiente, così non essendo distinti gli buoni dalli inutili vengono a riuscir tutti di poca consideratione. Ma quando venirà ridotto a qualità perfetta quel numero, che si può, sarebbero ottime in ogni necessario accidente.

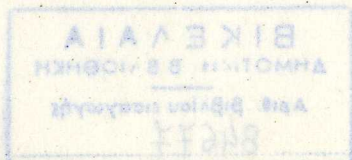
Le Cernide del Regno, che hora stanno appoggiate alla cura del Collonel Mario Gazi gentilhuomo di valore, et di molta pratica nelle cose del Regno, non essendo ancora statte ridotte insieme non ho potuto vederle; ne perciò trovo fondamento di dirne altro, se non che giudicarei bene ordinare, che il Collonelo se ne

διοικοῦσε ὁ κόμης Βαρθολομαῖος Μαρτινέγκο, ἄντρας μὲ μεγάλη ἐκτίμηση καὶ συνετὴ ἱκανότητα, καμιά ἢ μικρὴ ἐπόληψη θὰ εἶχε αὐτὴ ἢ τόσο σπουδαία φρουρά. Ἄν στὴ φρουρά αὐτὴ στέλνονταν κάθε χρόνο νέοι λόχοι, θὰ ἔπαυε στὸ μεγαλύτερο μέρος της ἡ ἀκαταστασία αὐτῆ. Γιατί, ἐνῶ τὸ Δημόσιο δὲν θὰ πλήρωνε περισσότερα ἀπὸ τὰ συνηθισμένα ἔξοδα, θὰ εἶχε τὴν εὐχέρεια νὰ ἀπολύσει τοὺς ἄχρηστους καὶ νὰ τοὺς ἀντικαταστήσει μὲ καλοὺς. Τότε θὰ γίνονταν ἀσφαλῶς ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ δημόσιο συμφέρο.

7.—Ὁ ἐγγώριος στρατὸς (Cernide).

Στὸν ἐγγώριο στρατὸ (ισέρνιντε) τῆς πόλης, ποὺ κάποτε εἶχα τὴν περιέργεια νὰ δῶ, βρῆκα πολλοὺς ἀρκετὰ ἱκανοὺς. Μὰ καταντᾷ νὰ ᾔναι ὅλοι μικρῆς ἀξίας, γιατί δὲν διακρίνονται οἱ καλοὶ ἀπὸ τοὺς ἄχρηστους. Ὅταν ὁμοῦς ὁ στρατὸς αὐτὸς βελτιωθεῖ, πρᾶγμα ποὺ εἶναι δυνατό, μπορεῖ νὰ γίνεи ἄριστος γιὰ κάθε περίπτωση ἀνάγκης.

Τὸν ἐγγώριο στρατὸ τοῦ Βασιλείου, ποὺ εἶναι ἐμπιστευμένος σήμερα σὺς φροντίδες τοῦ Συνταγματάρχου Μάριου Γκάτσι, εὐγενῆ μεγάλης ἀξίας καὶ ἐμπειρότατον σὲ ζητήματα τοῦ Βασιλείου, δὲν μπόρεσα νὰ τὸν δῶ, γιατί δὲν ἦταν ἀκόμη συγκεντρωμένος. Γι' αὐτὸ δὲν μπορῶ νὰ πῶ τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τοῦτο: κατὰ τὴ γνώμη μου, κα-



impatronisse meglio per quei rispetti, che possono esser considerati dalla molta prudenza dell'Ecc^{te} VV.

Si aspetta beneficcio di qualche momento al puplico interesse delle angarie, che devono haversi fra quei sudditi : Hora parendomi vedere sotto il presente Generalato, rinovata l'opinione, che già hebbero alcuni di ridurle in danari, convengo dubitare che privandossi la Sertà V. dal commodo, che può ricevere dalla fatione personale di quelle genti poverissime, et miserabili, possa perciò sicuramente perdersi, et la speranza di riscuotere il credito in niuna parte, et di conseguirne l'opportuno servitio : Et pure sarebbe grandemente necessario attendere alla distruttione del Forte di S. Dimitri, al quale se fin hora si havesse pensato, l'opera sarebbe molto avanti al presente, et da quella materia la Città haverebbe sentito commodo singolare, come sarà per sentirne in ogni tempo che vi sia trasportata così nè terra pieni, come in altri luochi, che ne hanno bisogno.

λὸ θὰ ἦταν νὰ περιβληθεῖ ὁ συνταγματάρχης μὲ τὴν ἐξουσία ἐκείνη, ποὺ θὰ κρίνει ἀπαραίτητη ἡ μεγάλη φρόνηση τῶν ἐξοχότητῶν σας.

8.—Οἱ ἀγγαρεῖες.

Ἀπὸ τίς ἀγγαρεῖες ποὺ ὑποχρεώνονται νὰ κάνουν οἱ ὑπῆκοοι ἐκεῖνοι μπορεῖ νὰ περιμένει κανένας κάποια ὠφέλεια τοῦ Δημοσίου. Νομίζω πὼς ἀνακινεῖται τώρα, στὴν περίοδο τοῦ σημερινοῦ Γενικοῦ Προβλεπιῆ, ἡ γνώμη ποὺ εἶχαν ἐκφράσει πρὶν μερικοί : γιὰ τὴ μετατροπὴ τῶν ἀγγαρειῶν σὲ χρηματικὴ εἰσφορὰ. Ἔχω τὴ γνώμη ὅτι : ἂν ἡ Γαληνότητά Σας πάψει νὰ δέχεται τὴν ἐκτέλεση τῶν ἀγγαρειῶν προσωπικὰ ἀπὸ τὸν πτωχότατο καὶ ἀθλιέστατο ἐκεῖνο λαό, ἀσφαλῶς θὰ χάσει καὶ τὴν ἐλπίδα νὰ πληρωθοῦν οἱ ἀγγαρεῖες αὐτὲς καὶ, κατὰ συνέπεια, θὰ χάσει τὴν καλὴ αὐτὴ ὑπηρεσία. Ἐπίσης θὰ ᾤρεπε ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν κατεδάφιση τοῦ φρουρίου τοῦ Ἀγ. Δημητρίου (Ἄκ Τάμπιας)¹⁵. Ἄν μέχρι σήμερα φρόντιζε κανένας γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, ἡ ἐργασία θὰ εἶχε τώρα προχωρήσει ἀρκετὰ καὶ ἡ πόλη θὰ ὠφελοῦνταν πάρα πολὺ ἀπὸ τὰ ὅλικά αὐτά, ὅπως θὰ ὠφελῇθεῖ ὅποτεδήποτε μεταφεροῦν τόσο γιὰ ἐπιχωματώσεις ὅσο καὶ σὲ ἄλλους τόπους ποὺ ὑπάρχει ἀνάγκη.

¹⁵) Σχετικὰ μὲ τὴν κατεδάφιση τοῦ φρουρίου τούτου βλέπε λεπτομέρειες Σπαγάκη, ὁ.π., τ. I, σ. 138-139.

La Cavalleria de Feudati è di grandissimo peso a quelli sudditi non tanto per l'obbligo, che ha cadauno rispettivamente di mantener il Cavallo, quanto per essere necessitati di comprarli da persone di autorità con estremo loro disavvantaggio; essendo introdotto da alcuni, non solo comprar quelli Cavalli, che vengono mandati nel Regno per mercantia, de quali cadauno si accomodarebbe di tempo in tempo, ma quelli ancora, che vi nascono, et passando solo da una stalla all'altra, assendono alla valuta di centinara di ducati: Non dico di quelli, che si fanno condurre alla giornata, ne quali concorrendo molte spese, et pericoli, sono hora pagati a pretij molto eccessivi; Volesse il sigr Dio, che tanta alteratione di prezzi fosse almeno di qualche vantaggio al servitio della Sertà V., ma son necessitato ad assi-

9.—Τὸ Φεουδαλικὸ Ἱππικόν.

Τὸ φεουδαλικὸ ἱππικὸ εἶναι βάρος πολὺν μεγάλο στοὺς ἐπὶ τοὺς ἐκείνους, ὅχι τόσο γιατί ἔχουν τὴν ὑποχρέωση νὰ διατηροῦν ἄλογα ὅσο γιατί βοίσκονται στὴν ἀνάγκη νὰ τὰ ἀγοράζουν ἀπὸ πρόσωπα ἐπίσημα μὲ μεγάλη ζημιὰ τους· γιατί συνήθισαν μερικοὶ νὰ ἀγοράζουν ὅχι μόνο τὰ ἄλογα ἐκεῖνα ποὺ στέλνονται στὸ Βασίλειο γιὰ ἐμπόριο — μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἱκανοποιοῦσαν πότε-πότε τὶς ἀνάγκες τους — μὰ καὶ ἐκεῖνα ἀκόμη ποὺ γεννιοῦνται ἐκεῖ, στὸ Βασίλειο, καὶ πουλοῦνται ἑκατοντάδες δουκάτα, παρ' ὅλο ποὺ τὰ παίρνουν ἀπὸ τὸν ἕνα σταῦλο καὶ τὰ πᾶνε σὶν ἄλλο¹⁶. Δὲ μιλῶ γιὰ τὰ ἄλογα ἐκεῖνα ποὺ τὰ πᾶνε στὸ μεροκάματο καὶ πληρώνονται τώρα σὲ τιμὲς πολὺ ψηλές, γιατί γίνονται γι' αὐτὰ πολλὰ ἔξοδα καὶ ἔχουν πολλοὺς κινδύνους. Ὁ θεὸς νὰ ᾗδενε νὰ ἦταν τουλάχιστο ὠφέλιμη στὴ Γαληνότητά Σας ἡ μεγάλη αὐτὴ διαφορὰ τῶν τιμῶν. Μὰ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ βεβαιώσω τὴ Γαληνότητά Σας, μὲ λύπη μου βέβαια, ὅτι μὲ ὅλα αὐτὰ τὸ ἱππικὸ τοῦτο εἶναι ὀλωσδιό-

¹⁶) Ἡ ἐμπορία τῶν ἀλόγων στὴν Κρήτη κανονιζόταν ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ Κράτος. Στὴν Κρήτη ὑπῆρχε ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας χρόνια τῆς βενετοκρατίας εἰδικὸ Ταμεῖο γιὰ τὴν ἀγορὰ ἀλόγων. Βλ. Σπ. Μ. Θεοτόκης, Θεσπίσματα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας 1281-1385 στὰ Μνημεῖα Ἑλλ. Ἱστορίας, τόμ. Β' τευχ. II Ἀθῆναι 1937, σ. 112.

Κανένας δὲν εἶχε δικαίωμα, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς φεουδάρχες νὰ ἔχει στὴν κυριότητά του ἄλογα. Στὴ Συνθήκη Ἑνετῶν-Καλλέργη ἀναφέρεται εἰδικὴ διάταξη γιὰ τὸ δικαίωμα τοῦ Καλλέργη ν' ἀγοράζει ἄλογα. «*Ἀκριβὴ θέλομεν ἵνα ὑπορῆς ἀγοράσε καθενὶ ἐκάστῳ χρόνῳ σοὶ μὲ τὰ μέρει σου ἄλλαγα δεκαπέντε τῶν ἀρμάτων ἢ ρονιζίνια...*». Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Ἡ συνθήκη Ἑνετῶν-Καλλέργη κλπ. σὺν τῷ Γ' τόμῳ Κρητ. Χρονικῶν, Ἡράκλειο 1949, σ. 267-268.

curarla, benché con mio dispiacere, che con tutto ciò essa Cavalleria e del tutto inutile ; perche se bene vi sono Cavalli di riuscita conveniente, ne manca però l'essercitatione; onde per esser solamente nutriti nelle stalle ad'ogni poco di fatica violente, et difficoltà non potrebbero resistere ; et se ne ha assai fresco esempio, per quanto si vede, sotto la Bo : Me : (bona memoria) del sigr Provr Lando, quale per certo accidente, havendo convenuto cavalcare in fretta alla parte delle Caresse, viaggio di cinquanta in sessanta miglia, dal numero di settanta Cavalli, ne perirono quattordici delli migliori.

Pochi anco sono cavalcati da Patroni, havendo alcuni di loro intermesso l'essercitio, qual per età, et qual per riputatione di grado, altri per essere di vedove, et pupili, et molti per non haver altro che un solo Patrone, dal quale ne vengono mostrati doi, tre, quattro, sei, et fin al numero di otto ; Perciò et per altre cause, che ho espresso, non havendo chi gli voglia, o possa esercitare, sono applicati a quell'offitio li loro servitori di casa, quali si siano rozi, et imperiti affatto di così honorevolissima professione.

λου ἄχρηστο. Γιατί, παρ' ὅλο πὸν ὑπάρχουν ἄλογα ἀρκετὰ καλὰ, λείπει ἡ ἐκγύμνασή τους. Γι αὐτό, ἐπειδὴ δὲν κάνουν τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ τρέφονται στοὺς σταύλους, δὲν θὰ μπορέσουν νὰ βαστάξουν λίγο σὲ βαρεῖες καὶ δύσκολες δουλειές. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα ὑπάρχει ἕνα πολὺ πρόσφατο παράδειγμα, ἀπ' ὅσα εἶναι γνωστά : Ὁ μακαρίτης Προβλεπτής κ. Λάντο χρειάστηκε νὰ πάει γρήγορα μὲ τὸ ἵππικό, γιὰ κάποιο ζήτημα πρὸς τὶς Καρές¹⁷, πὸν ἀπέχουν πενήντα ὡς ἑξήντα μίλια, καὶ ἀπὸ τὰ ἑβδομήντα ἄλογα χάθηκαν δεκατέσσερα ἀπὸ τὰ καλύτερα.

Ἐπίσης λίγα ἄλογα καβαλικεύονται ἀπὸ τοὺς κυρίους των πὸν ἔχουν διακόψει τὰ γυμνάσια γιὰτὶ ἄλλοι εἶναι γέροι καὶ ἄλλοι δὲν ἔχουν διάθεση. Ἀλλὰ ἄλογα δὲν γυμνάζονται γιὰτὶ ἀνήκουν σὲ χῆρες καὶ ὁρφανὰ παιδιὰ καὶ ἄλλα γιὰτὶ ὁ καθένας τους ἔχει δύο, τρεῖς, τέσσερα, ἕξι ἀκόμη καὶ ἑκτώ. Γι αὐτό, καὶ γιὰ ἄλλους λόγους πὸν ἀνάφερα παραπάνω, μὴ ἔχοντας ἀνθρώπους πὸν νὰ θέλουν ἢ πὸν νὰ μποροῦν νὰ τὰ γυμνάζουν, ἔχουν ἀναθέσει τὴν ὑπηρεσία αὐτὴ στοὺς ὑπηρέτες τους, πὸν εἶναι ἄξεστοι καὶ ἀνίδεοι καὶ δὲν ξέρουν καθόλου ἕνα τέτιο πολὺ τιμιτὶκὸ ἐπάγγελμα.

¹⁷) Τὸ Caresse ὑποθέτω πὼς εἶναι τὸ γνωστὸ στὴ Βενετοκρατία χωρὶς Κ α ρ ἔς τοῦ Μεραμπέλου.

Da questo l'Eccze VV. potranno giudicare, se la verità del mio testimonio appartenga alla loro notitia; ma l'aggravio de sudditi, et del publico potrebbe al parer mio ricevere qualche accommodamento mentre fosse prima ordinato al sr Provr G(e)-n(er)ale, che ragionasse maturamente sopra ciò con quei ssri del Regno.

Quanto alla Stratthia dirò, che se bene non si trova in quella perfettione, che bisogna, riuscirebbe nondimeno nelli accidenti assai migliore della Cavalleria del Regno, havendo massime hora un Capo molto ben disposto alla convenienza del suo offitio.

È riuscito l'anno presente di qualche pregiudizio alla riputazione del Regno che fin li primi di Giugno non si habbi potuto armare due sole Galce nella Città di Candia, dove può tenir per certo la Sertà V. di haverne quantità nelle sue più importanti occorrenze: Nasce per opinione mia la causa principale, che non si mette in uso il costume di Venetia intorno l'armare delle Ga-

Ἀπ' αὐτὰ θὰ μπορέσουν οἱ ἐξοχότητές σας νὰ κρίνουν, ἂν ἡ ἀλήθεια τῆς μαρτυρίας μου ὀφείλεται σὲ δικές τους πληροφορίες. Τὸ ζήτημα ὅμως τοῦτο, τῆς ἐπιβάρυνσης τῶν ὑπηκόων καὶ τοῦ Δημοσίου, θὰ μπορούσε, κατὰ τὴ γνώμη μου, νὰ πάρει κάποια τακτοποίηση, ἂν διότιαν διαταγὴ στὸ Γενικὸ Προβλεπτὴ νὰ συζητήσει πάνω σ' αὐτὸ μὲ τὴν ἀπαιτούμενη ὀριμότητα, μαζὶ μὲ τοὺς κυρίους ἐκείνους τοῦ Βασιλείου.

10.—Τὸ Μισθοφορικὸ Ἴππικό.

Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τοῦ μισθοφορικοῦ ἱππικοῦ θὰ ἀναφέρω ὅτι, παρ' ὅλο πὺν δὲ βρίσκεται τοῦτο στὴν τελειότητα ἐκείνη πὺν χρειάζεται, σὲ περίπτωση ἀνάγκης θὰ φανεῖ πολὺ ἀνώτερο ἀπὸ τὸ φεουδαλικὸ ἱππικὸ τοῦ Βασιλείου, ἂν πάρει κανένας ὑπόψει του πὺς τώρα ἔχει ἓνα διοικητὴ, πὺν ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ὑπηρεσίας του.

11.—Ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν γαλερῶν.

Αὐτὸ τὸ χρόνον μειώθηκε κάπως ἡ ὑπόληψη τοῦ Βασιλείου, γιὰτὶ ὡς στὶς ἀρχές τοῦ Ἰούνη δὲν κατορθώθηκε νὰ ἐξοπλιστοῦν οὔτε δυὸ γαλέρες στὴν πόλιν τοῦ Χάντακα, ὅπου ἡ Γαληνότητά σας μπορεῖ νὰ θεωρεῖ σὰν βέβαιο τὸν ἐξοπλισμὸ κάμποσων γαλερῶν στὶς πιὸ δύσκολες περιστάσεις. Τοῦτο ὀφείλεται, κατὰ τὴ γνώμη μου, πρῶτον : σὺν γερονδὸς ὅτι δὲν μπαίνει σὲ χρῆση τὸ σύστημα τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν γαλερῶν πὺν ἰσχύει στὴ Βενετία, δηλ. δὲν ἀναθεωροῦνται ἀπὸ χρόνον σὲ

lee, non si accommodando di anno in anno li rolli ; et concorre in ciò oltre tutte le cose l'interesse de Ministri ; A rimover dunque un tale disordine, stimarei opportuno, che la Serà V(ost)ra, facesse mandar la regola di quì, perche sia essequita spetialmente nell'accommodar li rolli passati, acciò per l'avvenire non succedano con essi quelli errori che si sono veduti per l'adietro ; la seconda è che l'armare, ovvero il metter a banco si comincia molto tardi, non ostante, che altre volte fosse solito farsi il giorno della Madonna 2 di Febraro, quando il Contadino non sapendo, se deve restar, ovvero partire dal Regno, spinto anco dalla strettezza del vivere, in quella stagione, si dispone a venirvi prontamente, ma quest'anno essendosi datto principio all'armar del mese di maggio mentre cadauno era intento al raccolto delle biave, et sollevato dall' angustia del vivere, si sono perciò vedute le difficoltà, et la disobediencia, alla quale si potria riparare di quì

χρόνο οἱ στρατολογικοὶ κατάλογοι. Στὸ ζήτημα αὐτὸ συμβάλλει, ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄλλα, καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ὑπαλλήλων. Γιὰ νὰ διορθωθεῖ μιὰ τέτια ἀταξία κρίνω σκόπιμο νὰ δώσει ἡ Γαληνότητά Σας ἀπ' ἐδῶ διαταγὴ νὰ τακτοποιηθοῦν πρὶν ἀπ' ὅλα οἱ παλιοὶ στρατολογικοὶ κατάλογοι, γιὰ νὰ μὴ γίνουν στὸ μέλλον, μὲ τοὺς καταλόγους αὐτοὺς, τὰ σφάλματα ἐκεῖνα ποὺ παρατηρήθηκαν στὸ παρελθόν. Δεύτερο : στὸ ὅτι ὁ ἐξοπλισμὸς ἢ ἡ ἐγκατάστασις τῶν κατεργαζομένων στοὺς πάγκους τῶν ἀρχίζει πολὺ ἄργα, παρ' ὅλο ποὺ ἄλλοτε ἦταν συνηθισμένο ν' ἀρχίζει τὴν ἡμέρα τῆς Παναγίας, στὶς δυὸ τοῦ Φλεβάρη, ὅποτε ὁ χωρικός, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος δὲν ἔχει ἀποφασίσει ἂν πρέπει νὰ μείνει ἢ ἂν πρέπει νὰ φύγει ἀπὸ τὸ Βασίλειο καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲν ἔχει νὰ ζήσει στὴν περίοδο ἐκείνη τῆς ἀνέχειας¹⁸ καὶ ἔτσι πρόθυμα μπορεῖ νὰ προσέλθει στὴ στρατολογία.

Τὸ χρόνο ὅμως αὐτὸ ἄρχισε ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν κατέργων τὸ Μάη ὅποτε ὁ καθένας ἦταν ἀπασχολημένος μὲ τὴ συγκομιδὴ τῶν σιτηρῶν καὶ εἶχε ἀνακουφιστεῖ ἀπὸ τὴν ἀνέχεια τῶν τροφίμων καὶ γι' αὐτὸ παρουσιάστηκαν οἱ δυσκολίες καὶ ἡ ἀπειθαρχία. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ διορθωθεῖ ἀπὸ τώρα καὶ πέρα μὲ μιὰ διαταγὴ: νὰ καθίζουν στοὺς πάγκους τῶν οἱ

¹⁸) Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ τοῦ χρόνου ἀπὸ τὸ Φλεβάρη ὡς τὸν Ἀπριλομᾶη ποὺ ἀρχίζει ἡ καινούρια σοδειά, ἡ ἄκρα καιροῦ ὅπως τῇ λέει ὁ λαὸς, εἶναι πραγματικὰ ἡ δυσκολότερη χρονικὴ περίοδος τοῦ ἀγρότη.

avanti con un ordine, che sia posto a banco a tempo debito ; così riceverebbe avantaggio non meno il suddito, che il servitio della Sertà V. ; poi che quando le Galee fossero armate in tempo, potrebbe valersene sicuramente, senza quell' incommodo, o pregiudizio, che la tardità suole causare in tutte le torbide occorrenze.

È necessario ancora, che sia rinovato l'ordine circa gli andiscari, poi che per alcuni pochi giorni, ch'io ho havuto il carico di V. Capo mi è occorso vederne intorno vinti fra il numero di settanta, ovvero ottanta galeotti descritti, nel che è molto ben noto

στρατολογούμενοι κατεργάροντες τὴν κατάλληλην ἐποχὴ¹⁹. Ἔτσι θὰ ἐξυπηρετηθεῖ καὶ ὁ ὑπὲρκοος ὄχι λιγότερο ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Γαληνότητάς Σας. Γιατί, ὅταν τὰ κάτεργα θὰ ἐπανδρώνονται ἔγκαιρα, ἀσφαλῶς θὰ εἶναι δυνατὴ ἡ χρησιμοποίησί τους καὶ δὲν θὰ παρατηρεῖται ἡ ἀταξία ἐκείνη καὶ ἡ ζημιὰ πρὸς προξενεῖ ἡ καθυστέρηση σ' ὅλες τὶς ταραγμένους περιστάσεις²⁰.

12.—Οἱ Ἀντισκάροι.

Εἶναι ἐπίσης ἀνάγκη νὰ ἀναθεωρηθεῖ ἡ διαταγὴ σχετικὰ μὲ τοὺς ἀντισκάρους. Τὶς λίγες μέρες πρὸς εἶχα ἀναλάβει τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Καπετάνιου τῆς Γαληνότητάς Σας μὲν δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ παρατηρήσω ὅτι ἀπὸ τοὺς ἐβδομήντα ἢ τοὺς ὀγδόντα κατεργάροντες πρὸς ἦταν γραμμένοι, οἱ εἰκοσι περίπου ἦταν ἀντισκάροι. Ἡ Γαληνότητά Σας γνωρί-

¹⁹) Ἀπὸ τότε ἔχει μείνει, φαίνεται, ἡ παροιμιώδης φράση : *κάθε κατεργάσης στὸν πάγκο του !*

²⁰) Τὸ κάτεργο (γαλέρα), πολεμικὸ πλοῖο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, προωθούταν μὲ δυὸ σειρὰς κουπιὰ κατὰ πάγκο. Ἀργότερα προστέθηκαν τρεῖς καὶ τέσσερις καὶ γι' αὐτὸ τὰ ἄλλαν triremi καὶ quattoremī. Μόνο στὸ τέλος τοῦ 16. αἰῶνα καθιερώθηκε τὸ ἐνιαῖο κουπί, 40 καὶ 50 ποδιῶν, πρὸς τὸ τραβοῦσαν 4 ἢ καὶ 7 καὶ 8 κατεργάροντες. Τὸ κάτεργον εἶχαν ἓνα ἄλμπουρο πρὸς τὸ κατέβαζαν ὅσο διαρκοῦσε ἡ μάχη. Στὴ μέση τοῦ κάτεργου ὑψωνόταν τὸ castrum, ὁ πύργος, πρὸς τὸν φύλασσαν οἱ frombolieri καὶ οἱ balestrieri. Γύρω στὰ πλευρά του ἦταν ἡ impavesata, καμωμένη ἀπὸ θώρακες πέτσινους γιὰ νὰ προστατεύεται ἀπὸ τὸ fuoco greco, τὸ ὕγρον πῦρ τῶν Βυζαντινῶν. Στὴν πρῶρα εἶχαν πέτρες πρὸς τὶς ἐξακόντιζαν οἱ frombolieri μὲ σφεντόνες, καταπέλτες καὶ ἄλλα μηχανήματα. Στὴν popa εἶχαν δυὸ μεγάλα πλευρικά κουπιὰ, πρὸς χρησίμευαν γιὰ πηδάλιο. Βλ. P. Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata*, Bergamo 1910, τόμ. Α, σ. 209 κ.ἑξ.

a V. Sertà, quanto pregiudizio apportì al publico per infiniti rispetti così dannosa indroducttione.

Nel recinto delle Muraglie della Città, sono alcuni luochi, per li quali vi si può entrare, et uscire senza incommodo in ogni tempo; Per riparar al danno, che potrebbe in qualche accidente nascere da tanta imperfettione, fa bisogno, che quella parte sia serata compitamente, et quanto prima sarà possibile farlo; tanto sarà per sempre di molto vantagio publico.

Dall' Illmo sigr Provr G[e]n[er]al Moro fu per colletta raccolto fra quei Nobili buona summa di danaro per fabricar cisterne da conservar l'acqua per compito commodo della Città; Hora è parso di far certi pozzi nella fossa della Muraglia vecchia

ζει καλὰ πόση ζημιὰ μπορεῖ νὰ φέρει στὸ Δημόσιο, γιὰ πολλοὺς λόγους, ἕνα τέτιο ἐπιζήμιο σύστημα²¹.

13.—Τὰ τεῖχη.

Στὸν περίβολο τῶν τειχῶν τοῦ Χάντακα εἶναι μερικὰ σημεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα μπορεῖ κανένας νὰ μπεῖ καὶ νὰ βγεῖ ἀνενόχλητα σ' ὅποια ὥρα θέλει. Γιὰ νὰ ἀποφύγουμε τὸν κίνδυνο ποὺ μπορεῖ νὰ παρουσιαστεῖ σὲ δύσκολες στιγμὲς ἀπὸ τὰ μεσοτελειωμένα αὐτὰ τεῖχη εἶναι ἀνάγκη νὰ κλείσει ὁλοκληρωτικὰ ἢ πλευρὰ ἐκείνη τοῦ τεύχους. Ὅσο πιὸ γρήγορα μπορεῖ νὰ γίνῃ αὐτὸ τόσο περισσότερο θὰ ἐξυπηρετηθεῖ τὸ Δημόσιο²².

14.—Ἡ ὕδρευση.

Ἀπὸ τὸν ἐκλαμπρότατο Γενικὸ Προβλεπτὴ κ. Μόρο²³ μαζεύτηκε μὲ ἔρανο ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ἐγγενεῖς ἕνα σεβαστὸ ποσὸ χρημάτων, γιὰ νὰ γίνουν δεξαμενὲς τοῦ νεροῦ, καὶ ἔτσι νὰ ἐξυπηρετοῦνται καλύτερα οἱ ἀνάγκες τῆς πόλης. Τώρα κράτησε ἡ σκέψη νὰ γίνουν κάτι πηγὰδια στὴν

²¹) Ἀντισκάρτοι λέγονταν ἐκεῖνοι ποὺ προσφέρονταν μὲ ἀμοιβὴ νὰ πᾶν στὰ κάτεργα γιὰ λογαριασμὸ ἐκείνων ποὺ εἶχαν ὑποχρέωση νὰ ὑπηρετήσουν σ' αὐτά. Βλ. καὶ Σ. Θεοτόκη, Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1933, σ. 330.

²²) Παρὰ τίς συστάσεις τοῦ Βενιέρ τὸ τμήμα ἀπὸ τὴν Πύλη τοῦ Δερματᾶ μέχρι τὸ Φρούριο τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέα ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι «ἀνοιχτὸ σχεδὸν ὁλοσδιόλου καὶ ὁ καθένας μποροῦσε νὰ μπαίνει καὶ νὰ βγαίνει ὅποταν ἤθελε.» Βλ. Σπανᾶκη, ὁ.π. τ. II, σ. 26, 27.

²³) Τὴν ἔκθεσις τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ Benetto Moro τοῦ 1602, ὅπου ἀναφέρονται πληροφορίες καὶ γιὰ τίς δεξαμενὲς αὐτές, θὰ δημοσιεύσω στὸν IV τόμο τῶν Μνημείων τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας.

all'incontro del quartiere di san Zorzi con sponde, et sabione da ridursi le aque fangose, che collano dalle strade ; et fin quà l'opera si trova in un passo in circa d'altezza, ma in forma tale, che vi si può proseguir anco, et, accommodarla a uso di cisterna, quando paresse alla Sertà V.; Questo dico per l'opinione, che hò, che li Pozzi non siano per fare molto buona riuscila ; essendose ne veduta l'esperienza in altri fabricati nella Città, che hora sono affatto inutili : Considerò in oltre l'Ingegniero Fabarini, che per la frequenza dell'immonditie in essi sabioni, haverebbe bisognato mutarli ogni tre, o quattro anni con interesse di molta spesa; intendendo perciò, che fossero erette le Cisterne, alle quali potriano inviarsi aque nette, et in abbondanza, parte dalli alloggiamenti Foscارين, et parte dalli fontichi publici, che sono spaciosissimi.

In questa materia tanto importante dell'aque, aggiungerò

τάφρο τοῦ Παλιῦ Τείχους, ἀπέναντι στοὺς στρατῶνες τοῦ Ἀγ. Γεωργίου²⁴ μὲ χεῖλη καὶ χοντροῇ ἄμμο, γιὰ νὰ μαζεύονται ἐκεῖ τὰ λασπόνερα ποὺ τρέχουν στοὺς δρόμους. Τώρα τὸ ἔργο ἔχει ψηλώσει ἓνα βῆμα περίπου, μὰ σὲ σημεῖο ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ συνεχιστεῖ καὶ νὰ διασκευαστεῖ σὲ δεξαμενὴ, ὅταν εὐαρεστηθεῖ ἡ Γαληνότητά Σας. Τοῦτο ἀναφέρω γιατί ἔχω τὴ γνώμη πὼς τὰ πηγὰδια δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχουν καλὴ ἐπιτυχία, ὅπως μᾶς δίδαξε ἡ πεῖρα σὲ ἄλλα παρόμοια ἔργα στὴν πόλη, ποὺ σήμερον εἶναι ὁλότελα ἄχρηστα. Παρατήρησε ἐπίσης ὁ μηχανικὸς Φαμπαρίνι πὼς ὁ ἄμμος ἐκεῖνος θὰ γεμίζει συχνὰ ἀπὸ ἀκαθαρσίες καὶ θὰ χρειάζεται ν' ἀλλάσσει κάθε τρεῖς ἢ τέσσερα χρόνια, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἀπαιτήσῃ πολλὰ ἔξοδα. Νομίζω, λοιπόν, πὼς ἂν γίνουν δεξαμενὲς μπορεῖ νὰ διοχετευτεῖ σ' αὐτὲς τὸ καθαρὸ καὶ ἄφθονο νερό, ἄλλο ἀπὸ τοὺς στρατῶνες Φοσκαρίνι καὶ ἄλλο ἀπὸ τὸ Φούντικο, οἰκοδομήματα ποὺ ἔχουν μεγάλη ἔκταση.

Σχετικὰ μὲ τὸ σοβαρότατο αὐτὸ ζήτημα τοῦ νεροῦ θὰ ἀναφέρω

²⁴) Πρόκειται γιὰ τὶς δεξαμενὲς ποὺ βρέθηκαν τελευταῖα γεμάτες νερό, ὅταν κτιζόταν ἡ οἰκοδομὴ Ζουράρη (Κάντια Πάλας). Τὴν κατασκευὴ τῶν δεξαμενῶν αὐτῶν ὑποφάσισε ἀρχικὰ ὁ Γενικὸς Προβλεπτής Ben. Moro τὸ 1602 (βλ. ἐκθεσὶ τοῦ στό : Σ π α ν ἄ κ η, Μνημεῖα κλπ. τ. IV (ἀνέκδοτος). Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ τώρα ὁ Βενιέρ ἐγινε δεύτερη σκέψη, νὰ γίνουν ξεροπήγαδα καὶ ὄχι δεξαμενὲς, τοῦ τύπου ἐκείνου ποὺ εἶναι καὶ σήμερον σὲ χρῆσιν στὴν ἐπαρχία Μεραμπέλου. Τὰ ξεροπήγαδα αὐτὰ γεμίζουν τὸ χειμῶνα νερό ἀπὸ κεῖνο ποὺ τρέχει στοὺς δρόμους.

all'Eccze VV. che passando un aquedotto nella Città in luogo detto San Salvador; et di là alla Lozetta, fu tirata anco al Porto per commodo delle Galee et Vasselli ma per che di giorno l'acqua di San Salvatore, et della Lozetta viene levata dal Popolo, assai poca quantità se ne riduce al Porto; onde vi manca quel beneficio, che hebbero per fine li rappresentanti della Sertà V.;

Parmi che sarebbe in ciò sicuro, et utile rimedio, et di pochissima spesa, che all'acqua del Porto fosse costruito un vaso capace, il quale ricevendo quell'acqua, che vi concorre la notte senza impedimento, che per non esservi dove ridurla, conviene andar a male, sollevarebbe copiosamente dall' incommodo, et dal bisogno.

Il Castello, che è posto alla bocca del Porto, et dalla diligenza di Magistrati fu fatto accommodare da non picciol danno, dovrebbe anco esser munito continuamente da grosso riparo di sassi; et pure dall'accommodamento in quà non solo vi se è condotto, ma è slatta levata la scala, che perciò si adoperava;

ἀκόμη σὺς ἐξοχότητές σας ὅτι, ἓνα ὑδραγωγεῖο τῆς πόλης περὶ ἀπὸ μιὰ τοποθεσία ποὺ λέγεται Ἁγίος Σαλβαντόρ καὶ ἀπ' ἐκεῖ πηγαίνει στὴ Λότζα. Τὸ ὑδραγωγεῖο αὐτὸ ἐπεχιάθηκε καὶ ὥς τὸ λιμάνι, γιὰ νὰ ἐξυπηρετοῦνται οἱ γαλέρες. Τὴν ἡμέρα ὅμως ἐλάχιστη ποσότητα φτάνει ὥς τὸ λιμάνι, γιατί τὶς ὥρες ἐκεῖνες ὑδρεύεται ὁ λαὸς ἀπὸ τὶς κρήνες τοῦ Ἁγ. Σαλβαντόρ καὶ τῆς Λότζας. Γι' αὐτὸ δὲν γίνεται ἡ ἐξυπηρέτηση ἐκείνη ποὺ θὰ ἔθελαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαληνότητάς Σας.

Πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα μοῦ φαίνεται πὼς θὰ ἴαν ἀσφαλῆς καὶ ἀποτελεσματικὴ λύση, σχεδὸν ἀδάπανη, ἡ κατασκευὴ μιᾶς μεγάλης δεξαμενῆς στὸ λιμάνι γιὰ νὰ παίρνει τὸ νερὸ ποὺ τρέχει ἀνενόχλητα τὴ νύχτα καὶ ποὺ τώρα ἀναγκαστικὰ χάνεται, γιατί δὲν ὑπάρχει μέγρος ν' ἀποθηκεύεται. Ἡ δεξαμενὴ αὐτὴ θὰ ἐξυπηρετοῦσε τέλεια τὶς ἀνάγκες (τοῦ λιμανιοῦ)²⁵.

15.—Τὸ φρούριο τοῦ λιμανιοῦ.

Τὸ φρούριο ποὺ βρίσκεται στὸ στόμιο τοῦ λιμανιοῦ καὶ ποὺ ἐπιδιορθώθηκε ὅχι ἀπὸ μικρὴ ζημιὰ μὲ τὴ μεγάλη ἐπιμέλεια τῶν Ἀρχόντων, πρέπει νὰ προσιατεντεῖ στὸ μέλλον μὲ ἓνα μεγάλο κυματοθραύστη. Ἀπὸ τὴν ἐπιδιόρθωση κ' ἐδῶ ὅχι μόνο ἔγινε ἡ ἐργασία αὐτή, μὰ καὶ ἡ σκάλα ποὺ χρησιμοποιούνταν ἐκεῖ σηκώθηκε. Γι' αὐτό, γιὰ νὰ

²⁵) Λεπτομέρειες γιὰ τὴν ὑδρευση τοῦ Χάντακα στὴ Βενετοκρατία βλ. στὸ ΙΙ τόμο τῶν Μνημείων τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, σ. 27 κ.ἐξ. καὶ στὴν ἀνέκδοτη μελέτη μου: Ἡ ὑδρευση τοῦ Χάντακα.

Onde affine, che quella parte, che è tanto esposta, all'impeto del Mare da Maestro Tramontana, restando in abbandono, non ritorni al stato di prima con tanto maggior facilità, quanto è stata accomodata di fresco, stimo grandemente necessario per tal causa qualche ordine della Sertà V.

Vi è nel medesimo Castello una cisterna di molla capacità, ma l'acqua che contiene è salmastra; ne si può saper sicuramente il difetto, d'ove proceda : Per certificarsi, consigliarei, che fosse fatta seccare ; perche se il danno fosse dalla parte bassa, potrebbe con facilità ripararsi ; se anco ve ne fosse, come vuole la maggior parte, dal spianzo del mare, che giunge di sopra via, potrassi in tal caso con una coperta di pietre cotte darli una pendenza, in modo che il mare venga immediate a passar in parte, che non apporti danno alla Cisterna, et così quella militia goderebbe il beneffitio di aqua perfetta, et la Sertà V. resteria sol-

μὴν ξανάσθαι στήν πρώτη του κατάσταση τὸ φρούριο τοῦτο, πὺν εἶναι τόσο πολὺ ἐκτεθειμένον στήν ὁρμὴ τῆς θάλασσης ἀπὸ τὰ βορειοδυτικά, ἂν ἐξακολουθήσει νὰ ᾖ ἀφισμένον στήν τύχη του—προᾶγμα πὺν μπορεῖ νὰ γίνει μὲ τόσο μεγάλη εὐκολία μὲ ὅση ἐπιδιορθώθηκε τελευταία—θεωρῶ πολὺ ἀπαραίτητη κάποια διαταγὴ τῆς Γαληνότητάς Σας πᾶνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα ²⁶.

Στὸ ἴδιο φρούριο εἶναι μιὰ δεξαμενὴ μεγάλης χωρητικότητος, μὰ τὸ νερὸ πὺν ἔχει εἶναι γλυφὸ καὶ δὲν μπορεῖ κανένας νὰ μάθει ἀπὸ πὺν προέρχεται αὐτὸ τὸ ἐλάττωμα. Γιὰ νὰ ἐξακριβωθεῖ ἡ αἰτία θὰ συμβούλευα νὰ ἀδειάσει ἡ δεξαμενὴ καὶ νὰ στεγνώξει. Γιατὶ ἂν τὸ ἐλάττωμα εἶναι στὸ κάτω μέρος τῆς δεξαμενῆς θὰ μπορούσε νὰ διορθωθεῖ μὲ εὐκολία. Ἄν πάλι εἶναι, ὅπως νομίζουν οἱ πὺν πολλοί, ἀπὸ τὸ μέρος τῆς θάλασσης πὺν φτάνει ἀπὸ πᾶνω, θὰ μπορούσε, στήν περίπτωση αὐτή, νὰ γίνει ἓνα κάλυμμα τῆς δεξαμενῆς μὲ τοῦβλα ψημένα, μὲ κάποια κλίση γιὰ νὰ χύνεται ἀμέσως ἡ θάλασσα, ὥστε νὰ μὴν κάνει ζημιὰ στὴ δεξαμενὴ. Ἔτσι οἱ στρατιῶτες πὺν μένουν ἐκεῖ θὰ ᾔχαν

²⁶) Ὁ Provveditor General Benetto Moro ἀναφέρει στήν Ἐκθεσὴ του (1602) ὅτι : ὅταν ἔφτασε στὸ Χάνια α βρῆκε τὸ φρούριο τοῦ λιμανιοῦ εἰοιμο νὰ καταρρεύσει ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ του, γιατί τὰ κύματα εἶχαν ὑποσκάψει τὰ θεμέλια του καὶ εἶχαν κάνει μέσα σ' αὐτὸ ἐπίφοβες σπηλιές. Γι' αὐτὸ ἀναγκάστηκε νὰ τὸ ἐπισκευάσει ἀπὸ τὸ μέρος ἐκεῖνο κάνοντας ἓνα πρόβολο (por-porella) γιὰ νὰ τὸ προστατέψει. Βλ. Σ. Σ π α ν ᾶ κ η, Μνημεῖα κλπ. τ. IV (ἀνέκδοτος).

levata da continua spesa, che fa nel pagar l'aqua per uso di quel Clarmo Castellano, et delli soldati.

Aggrava continuamente l'interesse publico il cavamento, che si fa in quel Porto, et appena può avanciarsi, quello, che si va atterrando alla giornata; poi che il prudentissimo ordine, che niun Vassello vi si potesse metter a Carena, par che da poco in quà venghi trasgresso affatto, il che come reputo degno di molta osservatione; così giudicherei a proposito, che esso ordine fosse rinnovato, con questo di più, che niun di quei rappresentanti possa andar a Capello se non haverà portato fede dal suo successore di non haver permesso metter a Carena Vasselli di niuna qualità dentro in quel Porto per tutto il corso del suo Reggimento.

σὴν διάθεσὴ τοὺς καθαροὺς νεροὺς καὶ ἡ Γαληνότητά Σας θὰ γλύτωρε ἀπὸ τὰ ἀδιάκοπα ἔξοδα ποὺ κάνει γιὰ τὰ πληρώνει τὸ νερὸ ποὺ χρειάζεται γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἐκλαμπρότατου Καστελάνου καὶ τῶν στρατιωτῶν²⁷.

16.—Τὸ λιμάνι.

Τὸ ἄδειασμα ποὺ γίνεται στὸ λιμάνι αὐτὸ ζημιώνει συνέχεια τὸ Δημόσιο. Μόλις μπορεῖ ν' ἀδειάσει ἐκεῖνο ποὺ γεμίζει ἀπὸ μέρα σὲ μέρα· γιατί ἡ σοφότατη διαταγὴ νὰ μὴ δεξαμενίζεται ἐκεῖ κανένα πλοῖο, φαίνεται πὼς τώρα τελευταῖα δὲν τηρεῖται καθόλου, ἐνῶ, κατὰ τὴ γνώμη μου, πρέπει νὰ τηρεῖται αὐστηρότατα. Γι' αὐτὸ νομίζω πὼς ἡ διαταγὴ αὐτὴ πρέπει ν' ἀνανεωθεῖ καὶ νὰ προστεθεῖ ἀκόμα ὅτι: κανένας ἀπὸ τοὺς ἀντιπρόσωπους ἐκείνους δὲν θὰ μπορεῖ νὰ θεωρεῖται πὼς διοίκησε καλὰ, ἂν δὲν φέρει βεβαίωση ἀπὸ τὸ διάδοχό του ὅτι δὲν ἔδωκε ἄδεια νὰ δεξαμενιστοῦν σ' αὐτὸ τὸ λιμάνι κάθε λογῆς πλοῖα, ὅσον καιρὸ διαρκοῦσε ἡ διοίκησή του²⁸.

²⁷) Καὶ ὁ Filippo Pasqualigo, capitano di Candia et Provveditor della Canea συνιστοῦσε τὸ 1594 νὰ διασκευαστεῖ καὶ νὰ ἐπιδιορθωθεῖ ἡ δεξαμενὴ τοῦ Φρουρίου τοῦ Χάντακα. Βλ. Σ. Σ π α ν ἄ κ η, ὁ.π. τ. III, (ἀνέκδοτος).

²⁸) Τὸ σπουδαιότερο λιμάνι τῆς Κρήτης τὸν καιρὸ τῆς Βενετοκρατίας ἦταν τοῦ Χάντακα, ὅχι μόνο ἀπὸ στρατιωτικὴ μὰ κυρίως ἀπὸ ἐμπορικὴ ἄποψη, γιὰ τὴ ἀπ' ἐδῶ φεύγαν τὰ περισσότερα κρητικὰ προϊόντα γιὰ τὴ Βενετία καὶ ἐδῶ γινόταν τὸ πρὶν σπουδαῖο διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο μὲ τὴν Ἀνατολή. Γι' αὐτὸ διδόταν καὶ ἰδιαίτερη προσοχὴ στὴ συντήρησή του. Οἱ γνωστὲς ἄγριες τρικυμίες τῆς κρητικῆς θάλασσας συσφώρουν πολλές φορές στὸ στόμιο τοῦ λιμανιοῦ αὐτοῦ βουνὰ ἀπὸ ἄμμο, ποὺ ἀπόφρασσε σχεδὸν τὴν εἴσοδο στὰ πλοῖα καὶ ἀναγ-

Il Ministerio di quella Camera, che prima era essercitato da più persone, hora è ridotto in tre, et posso dire in una sola, nella quale stando tutta via appoggiato un maneggio di così importante scrittura, vengono a colarvi indebitamente non meno li carichi, che le uttilità, che spettano, et si doverebbono a molti, onde trattandosi del publico interesse poi che in tanto multiplice negotio, difficilmente si puo conoscere se vi fosse herore, o mancamiento; non voglio restar di ricordare che stimerei grandemente utile, che sia commesso l'essecutione de gl'ordini per li quali vi-

17.—Οἱ οἰκονομικὲς ὑπηρεσίαις.

Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Δημοσίου Ταμείου, πὺν πρὶν γινόταν ἀπὸ περισσότερα πρόσωπα, τὴν ἔχει πέσει σὲ τρία καὶ μάλιστα μπορῶ νὰ πῶ σὲ ἓνα μόνο. Στὸ πρόσωπο αὐτὸ πὺν στηρίζεται ἡ διεκπεραίωση μιᾶς τόσο σπουδαίας γραφικῆς δουλειᾶς ἔρχονται νὰ κατασταλάξουν, ἐνῶ δὲν ἔπρεπε, ὅχι μόνο οἱ φροντίδες μὰ καὶ οἱ ὠρέλειες πὺν ἔχει αὐτὴ ἡ ὑπηρεσία καὶ πὺν θὰ ἔπρεπε νὰ μοιράζονται σὲ περισσότερα πρόσωπα. Ἐπειδὴ πρόκειται λοιπὸν γιὰ τὸ δημόσιο συμφέρον καὶ ἐπειδὴ σὲ τόσο πολυπλοκῇ ὑπηρεσίᾳ δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ εξακριβωθεῖ ἂν ὑπάρχει λάθος ἢ παραλείψη, δὲν παραλείπω νὰ ἀναφέρω, πὺς κρίνω ὠφελιμότετο νὰ δοθεῖ ἐντολὴ νὰ ἰσχύσουν οἱ διαταγές, πὺν ἀπαγορεύουν

κάζονταν νὰ πηγαίνουν στὸ λιμάνι τῶν Φρασκιῶν πρὸς τὴ Ρογδιὰ γιὰ νὰ φορτώνουν καὶ νὰ ξεφορτώνουν ἐκεῖ τίς πραγμάτιες των ἢ νὰ κάνουν ἀβαρίες ν' ἀλαφρώσουν, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ μποῦν στὸ λιμάνι τοῦ Χάντακα. (βλ. Σπανάκη, ὁ.π., τ. I, σ. 178).

Καὶ ὁ Γενικὸς Προβλεπτής Ben. Moro ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἄδειασμα τοῦ λιμανιοῦ τοῦ Χάντακα καὶ ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὶ του: «Candia ha il suo porto, capace di numerosa banda di galee, et altri vasselli grossi hora specialmente che per la escavatione in mio tempo fattagli, et che si va pur continuando presta loro quella commodità di potervi sorgere che ha veva già quasi affatto perduta». Βλ. Σπανάκη, ὁ.π., τ. IV (ἀνέκδοτος).

Γι αὐτὸ, τὸ βᾶθεμα τοῦ λιμανιοῦ τοῦ Χάντακα ἀπασχολοῦσε πάντα ὅλους τοὺς Βενετοὺς ἄρχοντες καί, ὅπως λέγει καὶ ὁ Βενιέρ, τὸ Κράτος ἀναγκαζόταν νὰ πληρώνει διαρκῶς ἔξοδα γιὰ τὸ ἄδειασμά του. Γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὰ ἔξοδα αὐτὰ ἡ Κυβέρνηση τὸ 1363 ἔβγαλε διαταγὴ νὰ δαπανηθοῦν 3000 ὑπερπυρὰ πὺν θὰ καταβάλλονταν τὰ μισὰ ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἄποικους καὶ τὰ ἄλλα μισὰ ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς Ἑβραίους τοῦ Χάντακα. Ἡ φορολογία αὐτὴ θεωρήθηκε ἄδικη ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἄποικους καὶ ἔγινε μιὰ ἀπὸ τίς ἀφορμὲς γιὰ νὰ κηρύξουν ἐπανάσταση ἐνάντια στὴ Μητρόπολη, τὴ γνωστὴ ἐπανάσταση τῆς Δημοκρατίας τοῦ Αγίου Τίτου, πὺν εἶχε τόσο τραγικὸ τέλος γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες. Βλ. καὶ Στ. Ξανθοῦδίδη, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἑγετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, Ἀθῆναι 1939, σ. 86.

ene prohibito, che nelle Camere, niuno sia chi si voglia, possa godere, ne essercitare più d'un solo offitio, o come principale, o come sostituto, sotto quelle pene, che paressero alla Sertà V.

Intorno il negotio de quattrini, già che l' Eccze V V. vi hanno fatto deliberatione et commessa la loro volontà all' Illmo Sigr Provr G(e)n(er)ale di quel Regno, a me cessa l'occasione di dir altro, se non che mi pare impossibile, che quei poveri sudditi, che sin quà sotto la sicurtà della fede publica confirmata loro con il novo impronto sopra li quattrini, hanno convenuto ricevere quella monetta astretti anco dall'autorità di tanti proclami, possono hora con sottisfattione accommodarsi all'agravio della perdita del terzo, interesse, che al fine torna in danno del povero miserabile, e del publico solamente, per le raggioni, che mi offero di esprimer sempre, che sarà di gusto all' Eccze VV.

στοὺς ὑπαλλήλους τοῦ Δημόσιου Ταμείου νὰ ἐκτελοῦν ἄλλες ὑπηρεσίες ἢ νὰ μισθοδοτοῦνται ἀπ' αὐτὲς παρὰ μόνο μιὰ, εἴτε σὰν κύριο ἐπάγγελμα εἴτε σὰν ἀντικαταστάτες ἄλλων. Ἀντίθετα θὰ ὑπόκεινται στὶς ποινὲς ποὺ θὰ θεωροῦνταν σωστὲς ἀπὸ τὴ Γαληνότητά Σας²⁹.

Γύρω ἀπὸ τὸ ζήτημα τῶν χρημάτων, τώρα, ποὺ οἱ ἐξοχότητές σας ἀποφάσισαν πάντα σ' αὐτὸ καὶ παραχώρησαν τὴ δικαιοδοσίαν τοὺς στὸν ἐκλαμπρότατο κ. Γενικὸ Προβλεπτὴ τοῦ Βασιλείου ἐκείνου, δὲν βγαίνει σὲ μένα λόγος νὰ πῶ τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνο πὼς μοῦ φαίνεται ἀδύνατο, οἱ φτωχοὶ ἐκεῖνοι ὑπῆκοοι, ποὺ μέχρι σήμερα, κάτω ἀπὸ τὴν ἀσφάλεια τῆς δημόσιας πίστεως ποὺ τοὺς δίδεται μὲ τὴν καινούρια ἐπισήμανση πάνω στὰ νομίσματα, συμφώνησαν νὰ δεχτοῦν τὴ μονέδα ἐκείνη, κι ἀναγκασόμενοι ἀπὸ τὶς τόσες διαταγές, μποροῦν τώρα νὰ δεχτοῦν μὲ ἱκανοποίηση τὴν ἐπιβάρυνση ποὺ θὰ ἔχουν, χάνοντας τὸ τρίτο κέρδος ποὺ στὸ τέλος καταντᾷ ζημιὰ μόνο σὲ βάρος τοῦ ἄθλιου φτωχοῦ καὶ τοῦ Δημόσιου, γιὰ τοὺς λόγους ἐκείνους ποὺ εἶμαι πάντα ἔτοιμος ν' ἀναφέρω, ὅταν θὰ τὸ θελήσουν οἱ ἐξοχότητές σας.

²⁹) Σχετικὰ μὲ τοὺς ὑπαλλήλους τῆς οἰκονομικῆς ὑπηρεσίας ὁ Φραγκ. Μοροζίνι ἀναφέρει στὴν ἑκθεσί του (1629) πὼς εἶναι δειλοί, ἀναποφάσιμοι καὶ πάντα διστάζουν νὰ δυσαρεστήσουν κανένα καὶ δὲν παύουν νὰ δίδουν ὑποψίες πὼς στὸ κάθε τι ἔχουν κάποιο συμφέρο. Βλ. Σ π α ν ἄ κ η, ὅ.π., τ. II, σ. 68. Ἀνάλογα ἀναφέρει καὶ ὁ Zuan. Mocenigo τὸ 1589. Βλ. Σ π α ν ἄ κ η, ὅ.π. τ. I, σ. 113 κ.ἑξ.

Ὁ Β. Moro (1602) βρῆκε καθυστερούμενα ἔσοδα τοῦ Δημόσιου Ταμείου Κρήτης 1,080.000 δουκάτα ἀπὸ ἀμέλεια τῶν ὑπαλλήλων. Βλ. Σ π α ν ἄ κ η, ὅ.π., τ. IV (ἀνέκδοτος).

Già ho considerato quanto spetta all'interesse della giustizia, al buon governo, et conservatione della Città, et di quelle del Regno, alla Militia, Cernide, Angarie, Cavallaria di feudati, et della Strathia, all'armar delle Galere, circa il ministero di quella Camera, et sopra la Regulation delli quattrini, mi resta però insinuare alla Sertà V. quello che giudico di non poca importanza per li rispetti di quel Regno.

Vi capitano in ogni stagione, et ad'ogni capo dell'Isola dalla parte di Ostro, Galeoni armati di diversi Prencipi, et senza alcun riguardo sbarcano in terra a centenara, li quali restano anco nel Regno per qualche tempo, et captando gl'animi degl'Isolani, non meno col pagar loro ingordamente li rinfrescamenti, et robbe, che ricevono, quanto con altri segni di apparente benevolenza, per qualche fine non palese fin hora, tutto che quello camini sempre accompagnato da presuposito necessario, vengono a introdursi con familiarità tanto intrinseca, che non solamente nasce da questo pregiudizio notabile al buon ordine della sanità, che per la memoria delle tribulationi passate, deve stimarsi so-

18.—Ἡ ἀσφάλεια τοῦ Βασιλείου.

Ὡς ἰώρα πραγματεύτηκα ὅτι ἀφορᾷ τὸ συμφέρον τῆς Δικαιοσύνης, τὴν καλὴ διοίκηση καὶ τὴ συντήρηση τῆς πόλης (τοῦ Χάντακα) καὶ τοῦ Βασιλείου, τὴ Μιλίτσια, τὶς Τσέριντε, τὶς Ἀγγαρεῖες, τὸ φεουδαλικὸ ἱππικὸ καὶ τὸ μισθοφορικὸ, τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν κατέργων, τὴν ὑπηρεσία τῶν οἰκονομικῶν καὶ τὸ διακανονισμὸ τῶν νομισμάτων. Μοῦ μένει νὰ ἀναφέρω στὴ Γαληνότητά Σας αὐτὸ πὺν θεωρῶ ὅχι μικρῆς σημασίας γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ Βασιλείου ἐκεῖνον.

Ἐκεῖ φτάνουν σὲ κάθε ἐποχὴ καὶ σὲ κάθε ἄκρα τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τὸ νότιο μέρος γαλιόνια ἐξοπλισμένα, πὺν ἀνήκουν σὲ διάφορους ἡγεμόνες καὶ χωρὶς καμιά προφύλαξη ἀποβιβάζονται κατὰ ἑκατοντάδες (ἄνθρωποι) πὺν παραμένουν στὸ Βασίλειο κάμποσο καιρό· καί, κερδίζοντας τὶς ψυχὰς τῶν νησιωτῶν, ὅχι μόνο πληρώνοντάς τους πλουσιόπαροχα τὶς ἀναπαύσεις καὶ τὰ πράγματα πὺν παίρνουν, μὰ καὶ μὲ ἄλλα δείγματα φαινομενικῆς καλοσύνης, γιὰ κάποιον σκοπὸ πὺν δὲν εἶναι γνωστὸς μέχρι τώρα, παρ' ὅλο πὺν ὅλ' αὐτὰ συνοδεύονται πάντοτε ἀναγκαία προϋπόθεση, ἀποκτοῦν σιγὰ-σιγὰ τόση ἐγκάρδια οἰκειότητα, πὺν ἀπὸ ὅχι μόνο δημιουργεῖται σοβαρὴ ζημιὰ στὴν ὑγεία πὺν βροίσκεται σὲ καλὴ κατάσταση καὶ πὺν πρέπει, ὥστερα ἀπὸ τὶς δοκιμασίες πὺν περὰ.

pra ogni cosa, ma potrebbe ancora dar causa facilmente al sr Turco di qualche gelosia, col vedersi li Vasselli, et le genti nemiche al suo Imperio, favoriti, et nelli loci, et dalli sudditi della

σαμε³⁰, τὰ ἐκτιμᾶται περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο πρᾶγμα, μὰ θὰ μποροῦσε ἀκόμη τὰ προκαλέσει στοὺς Τούρκους κάποια ὑποψία, βλέποντας τὰ πλοῖα καὶ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ εἶναι ἐχθρικά ἀπέναντι στὴν αὐτοκρατορία τους, τὰ περιθάλπονται στοὺς τόπους καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπη-

³⁰⁾ Δὲν ξαίρω τί ἔχει ὑπόψει του ὁ Βενιέρ ἀναφέροντας τὶς «δοκιμασίες» αὐτές. Γεγονὸς ὅμως εἶναι πὼς στὰ χρόνια κείνα τρομερὲς ἐπιδημίες, πανώγλα, χολέρα κλπ., ἔπεφταν καὶ στὴν Κρήτη καὶ ἐρήμωναν κυριολεκτικὰ τὸν τόπο. Μιὰ τέτια πανώγλα, ποὺ ἔπεσε στὸ Χάντακα στὰ 1592 περιγράφει μὲ τὰ πὸ σκοτεινὰ χρώματα ὁ τότε capitano di Candia Filippo Pasqualigo. Ἀπ' αὐτὴ πέθαναν, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφή ποὺ ἔκανε ὁ ἴδιος ὁ Pasqualigo:

1) στὸ Χάντακα :

ἄντρες	2.228
γυναῖκες	2.078
ἀρσενικά παιδιά	1.766
λατίνοι καλόγεροι καὶ παπάδες	50
στρατιῶτες	1.000
νόθοι, γυναῖκες καὶ σύζυγοι στρατιωτῶν	1.184
ἐβραῖοι, ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιά	294
Σύνολο	8.600

2) στὰ χωριά: (δὲν κατονομάζονται)

ἄντρες	1.128
γυναῖκες	2.815
ἀρσενικά παιδιά	1.365
Σύνολο	5.308

Στὴν πόλη τοῦ Χάντακα ἔμειναν ζωντανοί, σύμφωνα μὲ ἄλλη ἀπογραφή ποὺ ἔκανε ὁ ἴδιος Pasqualigo:

ἄντρες κάθε ἡλικίας	2.762
γυναῖκες	4.449
ἀρσενικά παιδιά μέχρι 15 χρονῶν	902
Σύνολο	8.133

Δηλαδή ἀπὸ τὸ συνολικὸ πληθυσμὸ τοῦ Χάντακα, ποὺ ἦταν—σύμφωνα μὲ τὶς παραπάνω ἀπογραφές—16.733 ψυχές πέθαναν περισσότεροι ἀπὸ τοὺς μισούς! Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀπογραφή αὐτὴ ξαναγύρισε τὸ θανατικὸ καὶ πέθαναν καὶ ἄλλοι πολλοί. Βλ. Σ π α ν ἄ κ η, ὁ.π., τ, III, (ἀνέκδοτος). Εἰς Κώδ. τοῦ Ἑλλην. Σχολείου Σκοπέλου (φ. 417α καὶ φ. 417β) ἀναφέρεται χρονικὸ ποὺ προέρχεται,—κατὰ παρατήρηση τοῦ Κ. Ἀμαντου—ἐκ τῆς ἐν Κρήτη μονῆς τοῦ Ἀγ. Ἀντωνίου τῶν Ἀπελωνῶν, στὸ ὁποῖο περιγράφεται τὸ ἴδιο θανατικὸ ἐξίσου τραγικὰ:

Sertà V., onde non essendo bene, che persone di così fatta qualità, dalle quali non si può attendere che effetti dannosi in ogni occasione, che loro si offerisse a proposito habbino ricetto dove hanno da esser aborite per causa anco delle Fortezze piccole; sarebbe però mia opinione, che tutti quelli, che smontassero nell'avenire dalli sudetti Galeoni o altri Vasselli, fossero dalli rappresentanti di quella giuriditione condannati cinque anni al remo con li ferri alli piedi, et che essa condanna apparisse fatta semplicemente dall' rappresentante per la vigilanza, che deve usare nel suo carico, più tosto che in virtù di espressa commissione della Sertà V.,

κόους τῆς Γαληνότητάς Σας. Ἐπειδή, λοιπόν, δὲν εἶναι σωστό, ἀνθρώποι τέρας ποιότηας, ἀπὸ τοὺς ὁποίους δὲν μπορεῖ νὰ περιμένει κανένας παρὰ ἀποτελέσματα ἐπιζήμια σὲ ὁποιαδήποτε περίπτωση, νὰ γίνονται δεκτοὶ ἐκεῖ, ὅπου πρέπει νὰ εἶναι ἀνεπιθύμητοι ἀκόμη καὶ ἐξ αἰτίας τῶν μικρῶν φρουρίων, νομίζω πὼς ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ θὰ ἀποβιβάζονταν στὸ μέλλον ἀπὸ τὰ παραπάνω γαλιόνια ἢ ἀπὸ ἄλλα πλοῖα, πρέπει νὰ καταδικάζονται ἀπὸ τοὺς ἀρμόδιους Ἀντιπρόσωπους σὲ πέντε χρόνια κοινὴ μὲ τὰ σίντερα στὰ πόδια. Ἡ ποινὴ αὐτὴ πρέπει νὰ φαίνεται πὼς ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸν ἀρμόδιο γιὰ τὴ φρούρηση τοῦ νησιοῦ Ἀντιπρόσωπο, μᾶλλον σὰν ὑπηρεσία ποὺ ἀνήκει στὸν κύκλο τῆς δικαιοδοσίας του, παρὰ ἐν ὀνόματι ρητῆς ἐντολῆς τῆς Γαληνότητάς Σας.

Εἰς τοὺς ἀφ'ἑβ', χρόνος κατηραμένος, ἐγένετο μέγαν θανατικὸν ἀπὸ πανόκλια καὶ ἀπὸ καρμπά, πρᾶγμα ὁποῦ δὲν ἐφάνη ποτὲ εἰς τὴν Κρήτην. Ἡ συμφορὰ αὕτη γέγονε εἰς τὸ Κάστρον καὶ εἰς καμπήσια χωρία. Τὰ Χανία καὶ τὸ Ρέθυμνος ἔμειναν ἄγευστα τοῦ κακοῦ τούτου. Ἐκράτει ὁ θάνατος οὗτος ἀπὸ ταῖς κ' τοῦ Μαρτίου... ἕως ὅλον τὸν Ἰούλιον. Ἐποθένασι τὴν ἡμέραν διακόσιοι καὶ περισσότεροι. Ἐρίχνασι τοὺς νεκροὺς ἀψάλτους καὶ ἀτίμως ὥσπερ τοὺς κύνας... ἔμειναν τὰ σπίτια ἔρημα, καὶ ὁποῖος ἤθελεν ἔκλιπεν ἀφόβως.

Εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον, εἰς τοὺς ἀφ'ἑβ', ἀφ' οὗ ἔπαυσε λιγὰκι τὸ θανατικὸν ἀπὸ τὸν Ἰούλιον μῆνα, πάλιν δὲν ἔπαυεν ὁ θάνατος καθημερινὸν εἰς τὴν χώραν, δέκα δώδεκα κορμὶα τὴν ἡμέραν. Μὰ εἰς τὰ χωρία θάνατος πολὺς. Εἰς τόσον φοβούμενοι οἱ ἀφέντες μήπως καὶ ἀνάγη πάλιν τὸ κακὸν ἀπὸ τὰ χωρία εἰς τὴν Χώραν, ἐκλείσαν ταῖς πόρταις τῆς Χώρας, καὶ ἀπόξω δὲν ἔμβαινε τινὰς μέσα, μήτε τινὰς νὰ ἔβγῃ ὅξω... Ἱερεῖς πολλοὶ ἀπέθανον, ἱατροί, ποβολάνοι πολλοί, πλούσιοι καὶ πένητες, εἰς νούμερον ἕως τριάκοντα χιλιάδες καὶ κάλλιον. Οἱ ἄρχοντες ἔμειναν ἄθῳοι τοῦ κακοῦ τούτου, διότις ἔφυγον ἀπὸ τὴν Χώραν καὶ ἐκρύπτοντο εἰς τὰ χωρία τως... > Βλ. Σπ. Λάμπρου, Βραχέα Χρονικά, στὸν Α' τόμο τῶν Μνημείων τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας (ἔκδοσις Ἀκαδημίας) Ἀθῆναι 1932, σ. 14, καὶ περιοδικὸ «Ἑλληνικά» τόμ. Δ', σ. 187 (historia della Peste nel Regno di Candia 1592).

ella quale poi in ogni caso sarebbe in pronto la scusa di non esserle ciò venuto prima all'orechie, et dipenderebbe sempre dal suo prudente beneplacito di gratificare quella intercessione, che le paresse degna della sua gratia, et coloro che venissero posti in Galea coll'esempio della pena, longa, o breve, quale si fosse, darebbono modo ad'altri di fuggire il sbarco, per schivare nell'istesso tempo l'incontro del danno proprio.

Per ultimo supplimento di quanto ho esposto, devo commendare grandemente all'Ecc^{te} V.V. la molta vigilanza, che ha usata a mio tempo il Clar^{mo} sigr Nicolò Balbi nel suo presente Reggimento di Settia, così nella continuatione di sicuri avisi, et nell'osservare da quella parte li Galeoni, et le loro genti, come nell'aver con la sua diligentia investigato la falsità, che commettevano nell'impronto dei quattrini alcuni Cingani nella sua giurisdittione, quali fatti ritenere furono anco di suo ordine inviati in Candia, dove secondo le loro colpe hanno portato il dovuto castigo, con acressimento di ripulattione di così fruttuoso rappresentante.

Questo è quanto nel corso del mio carico mi è successo di ve-

Ἔτσι ἔπειτα, σὲ ἐνδεχόμενη περίπτωση, ἡ δικαιολογία θὰ εἶναι εἰσιμῇ : ὅτι, δηλαδή, ἡ καταδίκη ἔγινε πρὶν νὰ μάθει τίποτε ἡ Γαληνότητά Σας. Ἔτσι θὰ ἐξαρτιόταν πάντα ἀπὸ τὴ συνετὴ ἔγκρισή Σας ἡ μεσολάβησή Σας σ'αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, δίδοντας τὴ λύση ἐκείνη πὺν θὰ ἦταν ἄξια τῆς εὐμένειάς σας. Ἐκεῖνοι πὺν θὰ ὁδηγοῦνταν στὸ κάτεργο γιὰ παραδειγματικὴ τιμωρία, εἴτε ἦταν μακροχρόνια εἴτε ὄχι, θὰ γινόταν παράδειγμα στοὺς ἄλλους γιὰ νὰ μὴν ἀποβιβαστοῦν, καὶ ἔτσι ν' ἀποφύγουν ν' ἀντιμετωπίσουν τὴν τιμωρία τους.

Σὰν τελευταῖο συμπλήρωμα στὰ ὅσα ἀνάφερα, ὀφείλω νὰ σημειώσω ἰδιαίτερα στὶς ἐξοχότητές σας τὴν ἐξαιρετικὴ ἐπιμέλεια πὺν κατάβαλε στὴν περίοδο τῆς ὑπηρεσίας μου ὁ ἐκλαμπρότατος κ. Νικολὸ Μπάλμπι στὴ σημερινή του ὑπηρεσία τοῦ διοικητῆ τῆς Σητείας, ὅχι μόνο δίδοντάς μας συνέχεια ἀσφαεῖς πληροφορίες γιὰ τὴν παρακολούθηση τῶν γαλιονιῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων τους σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη μὰ καὶ ἀνακαλύπτοντας μὲ τὴν ἐπιμέλειά του τὴν παραχάραξη πὺν ἔκαναν στὴ μάσκα τῶν νομισμάτων μερικοὶ τσιγγάνοι τῆς περιφέρειάς του, τοὺς ὁποίους συνέλαβε καὶ τοὺς ἔστειλε στὸ Χάντακα, ὅπου τιμωρήθηκαν, μὲ τὶς ἀνάλογες ποινὲς καὶ ἔτσι αὐξήθηκε ἡ ἐκτίμηση τοῦ τόσο δραστήριου ἀντιπρόσωπου.

Αὐτὰ εἶναι ἐκεῖνα πὺν ἀντιλήφτηκα στὴ διάσκεψη τῆς ὑπηρεσίας

dere; et di rappresentare alla Sertà V. la qual si degnerà supplire con il solito della sua benignità, dove nell'opera presente vi mancasse la debita perfettione, appagandossi della sincerità et prontezza del mio anemo, già consecrato, con la persona, Casa, figlioli, et insieme con ogni mio essere per tutte le occasioni di suo servitio. Gra. etc.

Fine

della Relation de sr Dolfin Venier
ritornato di Duca di Candia

1610

μον, τὰ ὅποια ἀναφέρω στὴ Γαληνότητά Σας καὶ ἃς εὐαρεσθηθεῖ τὰ συμπληρώσει μὲ τὴ συνηθισμένη καλωσύνη της ὅσα παράλειψα ἐγὼ τὰ ἀναφέρω μὲ τὴν ἀκριβεία ποὺ πρέπει καὶ ἃς ἀποζημιωθεῖ μὲ τὴν εὐ-
λικρίνεια καὶ τὴν προθυμία τῆς ψυχῆς μου, ποῦ, μαζὶ μὲ τὸ σῶμα, τὸ σπῖτι, τὰ παιδιὰ καὶ μὲ ὁλόκληρο τὸ εἶναι μου ἔχουν ἀριερωθεῖ στὴν ὑπηρεσία της σὲ κάθε περίσταση.

Εὐχαριστῶ κλπ.

Τέλος

τῆς Ἐκθεσης τοῦ κ. Ντολφίν Βενιέρ
τέως Δούκα τῆς Κρήτης

1610

ΣΤΕΡΓ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- 'Αγ. 'Ανδρέα προμαχόνας 320, 341.
 » 'Αντώνιος 'Απελωνων 349.
 » Δημήτριος ('Ακ Τάμπια) 335.
 » Τίτου 'Επανάσταση 319, 324.
 άγγαρεῖς 315.
 'Αλμυροῦ νερόμυλοι 319.
 ἄλογα έμπορία 336.
 Andiscari 340, 341.
 ανεμόμυλοι Μαρουλά και Κατσα-
 μπά 319.
 'Απεξανές βλ. 'Αγ. 'Αντώνιος
 άποικισμός Κρήτης 323, 324.
 ασφάλεια τοῦ Βασιλείου 348.
 Balbi Nicolò διοικητής Σητείας 351.
 Βενιέρ Ντολφιν δούκας τῆς Κρήτης
 319, 320, 321. — χρόνος ύπηρε-
 σίας του 330.
 Boniffatio Don, marchese di Mon-
 ferrato 322.
 Camera (οἰκονομικὲς ύπηρεσίες) 323,
 346. — υπάλληλοι 347. — καθυ-
 στερούμενα έσοδα 347.
 Candia, 326, 327. — δεξαμενή λιμα-
 νιοῦ 343. — δεξαμενή φρουρί-
 ου (Κοῦλε) 344. — 'Εβραῖοι
 346. — έπισιτισμός 330. — ga-
 lee 338. — λότζα 343. — πα-
 νόγλα (1592) 349. — πληθυσμός
 (1592) 349. — στρατώνες 'Αγίου
 Γεωργίου 342 — ύδραγωγείο S.
 Salvador 343. — τείχη 341. —
 ύδρευση 341. — φρούριο λιμα-
 νιοῦ (Κοῦλες) 343.
 Canea 323, 325, 326, 350.
 Capitano Grande 326.
 Caresse 337.
 Castello al mare 343.
 Cavalleria di feudati 329, 336.
 Cernide (έγχώριος στρατός) 334.
 Chiozza 326.
 Consiglio del Duca 326.
 Consiglieri 323, 326, 327, 328.
 Consiglio di Dieci 326.
 Contarini bailo 331.
 Da Canal Gabriel, πρώτος προβλε-
 πτής τοῦ φεουδ. ἱππικοῦ 329.
 Dandolo, δόγης 322.
 Del Verme Veronese 323.
 δεξαμενή λιμανιοῦ 343. — φρουρίου
 (Κοῦλε) 344.
 Δερματᾶ Πύλη 320, 341.
 Δικαιοσύνη βλ. Giustitia.
 Δούκας τῆς Κρήτης 327, 329. — Ντολ-
 φιν Βενιέρ 319.
 'Εβραῖοι τοῦ Χάντακα 346.
 Emo Gio. 331.
 'Επανάσταση 'Αγ. Τίτου 319.
 έπισιτισμός τοῦ Χάντακα 330.
 Fabarini μηχανικός 342.
 Falliero Ottavian 328.
 Fontichi publici (Φούντικος) 342.
 formento βλ. σιτηρά.
 Foscarini 326, 328. — alloggiamen-
 ti 342.
 Galee, έξοπλισμός 338, 343.
 galeoni armati 348.
 Gazi Mario, συνταγματάρχης διοι-
 κοιτῆς έγχωρίου στρατοῦ 334.
 Giustitia 326.
 'Ιππικὸ μισθοφορικὸ βλ. Stratthia.
 » φεουδαλικὸ βλ. Cavalleria.
 Καλλέργηδες (Calergia) 326.
 Καρὲς Μεραμπέλου 337.
 κάτεργο (γαλέρα) 338.
 Κατσαμπᾶς, ανεμόμυλοι 319.
 κεχρί 332.
 Κρήτης άγορά από Βονιφάτιο 322.
 Lando provveditor 337.
 λιμάνι Χάντακα 345. — άδειασμα 346.

— δεξαμενή 343. — φρούριο 343.
 λιτανείες 324.
 lozzetta (λότζα) 343.

Μαρουλᾶ ἀνεμόμυλοι 319.
 Μαρτινέγκο Βαρθολομαῖος, κόμης
 διοικητὴς τῆς Μιλίτσια 334.

Μεσαρᾶ (Messerea) 330.

miglio βλ. κεχρί.

Militia 333.

Μοροζίνι Φραγκ. 320.

» Πέτρος Δούκας Κρήτης 324.

Moro Ben. prov. general 341, 342,
 344.

Μουρμούρηδες (Murmura) 326.

Mula, γεν. προβλεπτής Κρήτης 328.

Ντάλ Βέρμε βλ. Del Verme.

νερόμυλοι Ἀλμουροῦ 319.

Οικονομικὴ ὑπηρεσία βλ. Camera.

Πανώγλα (1592) 349.

Pasqualigo Filippo, capitano di
 Candia et provveditor della Canea
 345, 349.

Περάστο (Perasto) 332.

Pesaro Benetto, gentiluomo 325.

Provveditor General 326. — πότε
 καθιερώθηκε ὁ θεσμός 328. —

ποιὸς διορίστηκε πρῶτος 328.

Rettimo 323, 327, 350.

Ροδόνη, κάβος 332.

San Salvador, ὑδραγωγεῖο 343.

Σητεία 351.

Sindici 326, 327.

σιτηρὰ 329. — εἰσαγωγή 331.

Staro· μέτρο σιτηρῶν 330.

στρατὸς ἐγγώριος βλ. Cernide.

Stratthia 338.

Στρατῶνες Ἀγ. Γεωργίου Χάντακα
 342.

Τείχη τοῦ Χάντακα 341. — παλαιὰ
 342.

Thierolo Giacomo, πρῶτος δούκας
 τῆς Κρήτης 322.

Τοιγγάνοι Σητείας 351.

Ὑδραγωγεῖο τοῦ Χάντακα 343.

ὕδρευση » » 341.

Φεουδαλικὸ ἱππικὸ βλ. Cavalleria.
 Φρασχιά 246.

Χανιά βλ. Canea.

Χανίων κάτοικοι ταραχοποιοὶ 326.

Χάντακας βλ. Candia.

Veronese βλ. Del Verme.

ΔΙΟΡΘΩΣΗ

Οἱ σελίδες 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320 πρέπει νὰ διορθω-
 θοῦν ἔτσι: 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328. Οἱ ἀριθμοὶ τοῦ εὐρε-
 τηρίου ἀναφέρονται στὶς διορθωμένες σελίδες.

